

ԱՐՍԷՆ ԴԻՄԱՔՍԵԱՆ

ՇԻՐՎԱՆՁԱԴԷԻ

մա ս առաջին

(Շարունակութիւն ¹)

X

Երեկոյ էր: Տիկին Բարաթեանը, առանձնացած իւր սենեակում, զուգուում էր Նա չարացած էր. օրիորդ Գայիանէն, առանց նրան սպասելու, արդէն գնացել էր իւր մի ընկերուհու մօտ: Այդտեղից նա Բարաթեանի հետ պէտք է ուղեորւէր թատրոն:

Դա մի թեթեւ պատճառ էր տիկնոջ համար, իսկ բուն շարժառիթը ուրիշ էր: Դառնութեամբ և սրտի կսկիծով նա խորհում էր առհասարակ իւր վիճակի մասին: Մի վիճակ, որ ստիպում էր այնքան թարմ, այնքան գեղեցիկ կնոջը թե թեի տւած թատրոն մտնել մի հնամաշ, ուժաթափ, մի ալիզարդ մարդու հետ: Որքան, երեւի, ծիծաղում են նրա վրայ բաղդաւոր ընկերուհիները: Եւ իրաւունք ունեն. միթէ ինքը տիկինը չէր ծիծաղիլ մի ուրիշի վրայ:

Նա կանգնած էր բարձր հայելու առջև թեթեւ հագուստով, կիսաբաց կրծքով և հոլանի թևերով: Նա հիանում էր ինքն իրա-

նով: Գանգուր և Թանձր մազերը, ինչպէս մաշիսեան դալար խոտ, փուել էին նրա գիրուկ, սպիտակ և կիսամերկ թիկունքի և ուսերի վրայ: Ներքին յուզմունքից նրա կուրծքը ուժգին երերում էր և կոկորդի բարակ կապտագոյն երակները փքւում: Նրա կամարաձև, պարսկական ճաշակով գծաւորւած, սև յօնքերի տակ տեղաւորւած թուխ աչքերը պսպղում էին կրքոտ կառուի աչքերի պէս: Նրա լիք-լիք կիսաբաց շրթունքները կապտել էին և թեթևակի դողում էին:

Երբեմն նա դեղեցիկ արծաթեայ սանրը ազատում էր հարուստ մազերի ալիքների միջից և աւելի ուշադիր դիտում իրան՝ սկսած տափակ նեղ և սպիտակ ճակատից մինչև ոտների ծայրերը: Նա անիծում էր իւր անսիրտ ծնողներին: Ինչո՞ւ հարստութեամբ հրապուրւելով իրանց տասնութ տարեկան աղջկան տւեցին քառասուն ու իննը տարեկան Թառամաճին: Անգութ հայր, դու ծախեցիր քո աղջկան, դու քո պարտատէրներից ազատւելու համար հարուստ փեսայ դուար, որ նա իւր փողով քեզ օգնի: Դու հասար քո նկատակին քո աղջկայ բաղդի գնով: Սօ՛, եթէ նա այն ժամանակ ունենար այժմեան խելքը, համարձակութիւնը և կամքի կորովութիւնը, երբէք երբէք չէր մտնիլ այդ դժոխքը:

Երբեք մեռնէր, այրի դառնայիր, — կրկնում էր նա մտքում: Բայց Պետր Սոլումնիչը չէր էլ մտածում մեռնելու մասին, այնքան նա առողջ էր, ամրակազմ և այնքան նա խնամում էր իւր առողջութիւնը:

Առաջին ծանօթը, որին տիկինը սլառահեց թատրոնում, Դիմաքսեանն էր: Հակառակ սովորականին՝ նա սիրալիր կերպով բարեց երիտասարդին, որպէս զի կամացուկ իւր թեւը ազատէ ամուսնութեի տակից, որ այնպէս ամուր սեղմել էր նրան:

Պետր Սոլումնիչը գովեց Դիմաքսեանի դասախօսութիւնը, հայրաբար ձեռք խփեց նրա ուսին և բարեկամաբար շանդիմանեց, որ ուշ ուշ է այցելում իրան: Արդարև, այն օրից երբ նա զգաց, որ անտարբեր չէ դէպի օրիորդ Գալիանէն, այն օրից նա ամաչում էր Բախտամեանների տուն գնալ, թէև կը ցանկանար ամեն օր այնտեղ լինել: Միայն ամեն առիթից օգտւում էր դռնէ դրսում տեսնելու օրիորդին և հետը խօսելու:

Երկու շաբաթ էր նա տենդային յուզմունքի մէջ էր։ Պաշտօնակիցները նրա հետ իրանց կռիւը նորոգել էին։ Այժմ նրան հալածում էին ամենքը։ Նոյն իսկ կողմնակիցները շատ թոյլ պաշտպանութիւն էին ցոյց տալիս։ Ամբողջ հոգով նա բողոք էր բարձրացրել դպրոցի հակաառողջական պայմանների, սենեակների փոքրութեան և մթութեան, օդի սակաւութեան դէմ։ Նա պահանջում էր արմատական վերանորոգութիւն։ Այս պատճառով հոգաբարձուների մեծ մասն էլ վրդովւել էր նրա դէմ, որ անընդհատ դատապարտում էր նրանց թուլութիւնը և անուշադիր լինելը դէպի աշակերտների վիճակը։

Միւս կողմից, մի հայ լրագրում ծաղրի էին ենթարկել նրա դասախօսութիւնը։ Եւ նա իւր սրտի թոյնը այժմ ուղղել էր դէպի լրագրական թշնամիները։ Բայց աւելի նա վշտացած էր մի ոռւտ թերթում տպւած յօււածից։ Այստեղ անյայտ հեղինակը բաւական չէր որ պարտաւել էր նրա դասախօսութիւնը, այլ և զրպարտել էր նրան, առանց փաստերի, ասելով, թէ նա իւր բոլոր մոքերը քաղել է օտար գրքերից։ Այդ էլ բաւական չէր, յօււածագիրը կծու ծաղրով աւելացրել էր.

«Պարոն դասախօսի չարութիւնը հայ ինտելիգենցիայի դէմ կարելի է բացատրել հոգեբանօրէն։ Բայց ի՞նչ մեղաւոր են հայերը, որ անգութ բնութիւնը երբեմն մարդկանց փոքրիկ մարմնի մէջ նրանց ուժից աւելի չար նախանձ է դնում»։

Նա մենակ նստած էր բուժետի կիսախաւար սենեակում և իւր սրտի վիշտը ճգնում էր խեղդել ծխախոտի թանձր ծխով։ Նրան մօտեցաւ բժիշկ Սալամբէկեանը սովորական դժգոհ և մաղձոտ ժպիտը երեսին.

—Դատարկ բան է,—եղաւ բժշկի առաջին խօսքը։

—Ի՞նչը։

—Աշխարհը։ Ինչո՞ւ համար են այդ կոմեդիաները, այդ ծիծաղելի իրարանցումը. մեր ազգից ոչինչ չի դուրս գալ, ոչինչ, ուր մնաց կանանց գործունէութիւնից։

—Դու էլ օրից օր պեսսիմիստ ես դառնում, չը գիտեմ քեզ ինչ է պատահել։

—Բժշկական օրէնքով խրոնիական կատարր ունեցողները պե-

սիրիստ են լինում, երեւի, իմն էլ դրանից է՝ Քո ստամոքսը առողջ է, կարող ես օսլոտիսիստ լինել, ինձ ինչ։ Միայն այս կ'ասեմ, որ ես մարդկանց չեմ հաւատում, մանաւանդ այդ սիւրտուկ հագած նապաստակին։

Նա գլխով ցոյց տուեց իրաւաբան Վէքիլեանին, որ կանգնած էր մի խումբ մարդկանց մէջ։

— Ո՛ւհ, անմրդ, անամօթ։

Դիմաքսեանը ապշած նայեց բժշկի երեսին. առաջին անգամից էր նրանից լսում այդպիսի կոպիտ ածականներ իւր ընկերոջ մասին։

— Ինչո՞ւ, ի՞նչ է պատահել, — հարցրեց նա։

— Այն է պատահել, որ այն գարշելի յօդաճի հեղինակը դա է, այդ մեր խոհեմ և զգոյշ ընկերը։

— Վէքիլեանը։

— Նա ինքը։

Դիմաքսեանը ոտքի կանգնեց այնքան արագ, այնքան յանկարծակի, որ, կարծես, մէկը նրա մարմինն էլեկտրական թելի ծայր կայրեց։ Նրա գոյնը թուաւ, շրթունքները կապտեցին, նոսր միուլքի իւրաքանչիւր մազը էլեկտրական մի թել դարձաւ, ցնցելով երեսի բոլոր մկանունքները։

— Այդ անկարելի է, անհաւատալի է, — գոչեց նա շնչաօսառ։

— Գիտես, որ առանց հիմնաւոր փաստի ես ոչ ոքի չեմ մեղադրում։

— Ո՞վ ասաց քեզ։

— Լրագրի աշխատակիցներից մէկը, մի բարեկամ մարդ, որ ինքն էլ վրդովւած է այդ պասկուլի դէմ։ Բայց մի՞թէ Վէքիլեանին դու նոր ես ճանաչում։

— Ես նրան միշտ ազնիւ մարդ եմ համարել։

— Պէտք է ասած, որ դու էլ Մսերեանից պակաս յափշտակ-ւողը չես։

Մի ծանր և դառն հոգոց դուրս թուաւ Դիմաքսեանի ալեկոծւող կրծքից։ Այն, բժիշկը չէ սխալուում, յօդաճի ոճը, հեղնելու ձևը միայն Վէքիլեանին է յատուկ։

— Բայց դու շատ վրդովւեցիր, Արսէն. եթէ իմանայի, չեի ասիլ, միթէ արժէ...

—Ձարժէ, երբ տեսնում ես, մարդիկ խախտում են հաւատդ դէպի ընկերական զգացումները. շարժէ, երբ երեսիդ մէկ են ասում, ետեւիցդ — ուրիշ: Ձարժէ վրդովւել այդ ստոր, խարդախ երեւոյթի դէմ: Ձը գիտեմ ինչպէս քեզ, ուրիշներին, բայց ինձ ամեն բանից աւելի մարդկանց կեղծութիւնը և երկդիմի վարմունքն է կատաղեցնում:

Նա սկսեց ուժգնաբար ներշնչել ծխախոտի ծուխը, կարծես, կամենալով յետ մղել իւր սրտի մէջ բռնկած կսկիծը:

Ձանգակը հնչեց, և նա անգիտակցաբար, յուզւած, դեղնած դիմեց բժշկի հետ դէպի դահլիճ:

Թատրոնը բոլորովին լիքն էր: Նա նայեց վայր և վեր, նայեց շուրջը և դժւարութեամբ անցնելով բազմած հանդիսականների միջով, զնաց նստեց իւր տեղը: Նա չէր նկատում, որ ներկայացումը արդէն սկսւել է և բեմի վրայ մի ինչ-որ կին և մի ինչ-որ տղամարդ անխնայ աղաւաղում են հայ լեզուն: Նրա աչքերը թափառում էին այս ու այն կողմ: Նա որոնում էր Վէքիլեանին. արդեօք զաղտազոռ իրաւաբանը երես կունենայ ուղիղ նրա երեսին նայելու: Նրա հայեացքը կանդ առաւ օթեակներից մէկի վրայ և տեսաւ մի ուրիշ կերպարանք, որին քանի մի բույլ մոռացել էր:

Դա Գայիանէն էր, տիկին Բախտամեանի հետ նստած: Հովհարը մեղմիկ շարժելով, նա մերթ նայում էր դէպի բեմ, մերթ հանդիսականներին: Դիմաքսեանը աչքերով հետեւեց նրա հայեացքի ուղղութեանը և այնտեղ, պատշգամբի առաջին շարքում, տեսաւ Բարաթեանին, որ երբեմն նայում էր ցած, դէպի պարտերը, երբեմն Գայիանէին և ժպտում:

Դիմաքսեանի նրբացած զգայուն սիրտը միայն հասկանում էր այդ ժպիտների բուն իմաստը: Գուշակում էր նա, որ ամեն ինչ վերջացած է, որ յաղթանակը արդէն Բարաթեանը տարել է: Յաղթանակ, միթէ. նա մրցէլ էր Ո՛չ, նրա կռիւը ներքին էր, հոգեկան, նրան գրգռում էր ոչ այնքան այն, որ Բարաթեանը գրաւել էր այդ օրիորդին, որքան այն, որ ինքը անկարող էր գրաւել նոյն օրիորդին, եթէ ոչ մի հակառակորդ էլ չ'ունենար: Սեպհական ապիկարութեան սոսկալի գիտակցութիւնն էր նրան վշտացնում: Ահա նա նստած է ուրիշ կանանց բազմութեան մէջ:

Ո՞վ է նրա վրայ ուշք դարձնում—Գրեթէ ոչ ոք։ Իսկ եթէ կան նայողներ և հետաքրքրւողներ, լոկ նրա անւան համար են։ Ո՞րն է Դիմաքսեանը. նա, Ֆիլ, ի՞նչ ողորմելի է։ Մի ներքին չար ձայն այդ դարձածը անընդհատ հնչեցնում էր նրա ականջին։ Վիլ, ի՞նչ ողորմելի է, արդեօք կարող է սրանից աւելի վիրաւորական խօսք լինել մարդու մասին։

Գողճողութիւնը բեմի վրայ վերջացաւ մի պառաւ կնոջ ճշով։ Թատրոնը աղմկեց։ Դիմաքսեանը ազատեց իւր փոքրիկ մարմինը բազկաթոռների նեղ միջտնցքներից և դուրս եկաւ։ Բժիշկ Սալամբէկեանը բռնեց նրա թևից, և նրանք միասին բարձրացան թատրոնի վերին յարկը։

Օթեակների նեղ և աղեղնաձև նախագաւիթը լիքն էր կանանցով։ Մի ինչ-որ նորեկ հայ հուսար, որ նմանում էր թևերը կտրած մորեխի, ընդհանուրի ուշադրութեան առարկան էր։ Կուրծքը ուռցրած, բեղերը ոլորելով, նա Մարսի շանթահար հայեացքներ էր ձգում անցուդարձ անող կանանց վրայ։

—Բարեւ, Արսէն,—գոչեց հուսարը յանկարծ։

Դիմաքսեանը հազիւ կարողացաւ ճանաչել իւր մանկական ընկերներից մէկին, որ յայտնի էր իւր գեղեցիկ դէմքով և չար բնավորութիւնով։ Քանի քանի անգամ երեխայ ժամանակ հուսարը ծաղրել էր նրան։ Պէտք էր մի փոքր խօսել, ուստի նա ստիպւեց կանգ առնել։

—Ասա, խնդրեմ,—ընդհատեց հուսարը ինքն իւր խօսքը,—ո՞վ է այդ բրիւնետ կան։

Պատի տակ կանգնած էր տիկին Բախտամեանը մի ուրիշ տիկնոջ հետ և ստէպ ստէպ հովհարի ետևից նայում էր հուսարին։ Տեսնելով Դիմաքսեանին գեղեցիկ սպայի հետ՝ նա ժպտաց և դուրսը շարժեց։

—Ան, զնաչիտ դու ծանօթ ես,—գոչեց հուսարը,—բրաւօ, զնաչիտ յաղթութիւններ ես անում։ Զի՞ կարելի, որ ինձ էլ ծանօթացնես, նեղ ուրնեն կայեա, Պիտերում բլոնդին կաները զահլէս տարեցին։ Նուսս, ծանօթացրո՛ւ։ Նէ լծվկօ, ամ, զնայու ստարօվօ րեվնիվցա, վախենում ես, որ լսվեմ ձեռքիցդ։ Դու միշտ նախանձոտ էիր, պճմնիշ։

Դիմաքսեանը, շաղակրատ հուսարին թողնելով, առաւ բժշկի թեւը և հեռացաւ։ Այժմ նա հոգով զգջում էր թատրոն դալու մասին։ Նա երջանիկ էր համարում Մսերեանին, որ մենակ տանը նստած միտքը զբաղեցնում է ո՞վ գիտէ ինչ փիլիսոփայական գրուածքով, հանգիստ, խաղաղ, հեռու մարդկային աղմկից, հեռու կեանքի խեղդող ալիքներից։ Բայց միթէ նա կարո՞ղ է Մսերեան լինել, կարո՞ղ է թարմ հասակում կեանքը թաղել չորս պատերում փակած, գրքերի փոշիի մէջ։ Մինչդեռ նրա սիրտը լիքն է ապրելու և զգալու բուռն ցանկութեամբ։ Մի ցանկութիւն, որին նա երբէք, երբէք չէ կարող դիմադրել խելքի ուժով։

Նա ուշքի եկաւ այն ժամանակ, երբ բժիշկը ուժգին թօթւեց նրա թեւը, ասելով, թէ վարագոյրը արդէն բացւել է բեմի վրայ։

Յաջորդ խաղամիջոցներից մէկում նա մօտեցաւ Գայիանէին և սկսեց նրա հետ շրջել։ Այս անգամ օրիորդը աւելի բարեհամբոյր էր և ուրախ։ Նա ուրախ էր, որ ներկայացումը յաջողւել էր և անդադար չիշում էր Բարաթեանի անունը։ Խոնչ, մի՞թէ նա արդէն բոլորովին յափշտակւել է, մի՞թէ Դիմաքսեանը այնքան նշանակութիւն չունի նրա աչքում, որ գէթ մի քանի վայրկեան նրա առաջ մոռաննայ միւսին։

Նա զգում էր իւր տկարութիւնը այդ սիրուն, կենդանի և վարվռուն օրիորդի մօտ։ Նա աշխատում էր խօսքը դարձնել այնպիսի նիւթերի վրայ, որ նրա ուշքը խլէ Բարաթեանից։ Բայց այդ չէր յաջողւում։ Ամեն անգամ երբ նայում էր օրիորդի կապուտակ աչքերին, նրա կամքը սառուցի պէս հալւում էր այդ աչքերի հրատապ ներգործութիւնից։ Մի վայրկեան նա այնպէս յափշտակւեց, նրա միտքը այնքան պղտորւեց, խելքը այնքան մթաղնեց, որ պատրաստ էր հէնց այդտեղ իսկ, առանց տատանման, յայտնել իւր սէրը։ Այո, նա նրան սիրում է, նա նրա համար տանջւում է, մորմոքւում։ Այդ պէտք է հասկանայ օրիորդը, պէտք է զնահատի, եթէ խելք ունէ, պէտք է զգայ, եթէ սիրտ ունէ։

Նրանք խօսեցին բեմի վրայ խաղացող պիեսի մասին։ Հերոսը զոհ էր դառնում կրակոտ սիրոյ համար մի ընտանեկան անյաղթելի խոչնդոտի։ Դիմաքսեանը չէր հաւանում պիեսի դա-

ղափարը: Նա ոգևորւած բացատրում էր սիրոյ անյաղթելի ոյժը: Օրիորդը չէր հակառակում: Ախ, որքան նա այդ բոպէին հրապուրիչ էր, որքան բարի և ներողամիտ էր նրա հայեացքը:

Դիմաքսեանի ձայնը դողում էր: Անշուշտ նա անկարող կը լինէր իրան զսպելու, եթէ նրանք առանձին լինէին, մի խուլ անկիւնում, հեռու մարդկանց այդ առելի աչքերից:

Յանկարծ օրիորդը լուրջ աչքերով նայեց նրա երեսին և, արագօրէն գլուխ տալով, հեռացաւ: Նա զգաց իւր խօսակցի հոգեկան դրուժիւնը, նա փախաւ աւելորդ խօսքերից:

Դիմաքսեանը միայնակ, շփոթւած, չը գիտէր ուր դիմէր, ինչպէս խոյս տար հասարակութիւնից: Նրան թւում էր, թէ չորս կողմից իւր վրայ են նայում:

Ահա հէնց այդ վայրկեանին նա տեսաւ Վէքիլեանին: Արիւնը մի նոր ուժով խփեց նրա գլխին, ականջները և ճակատը սկսեցին այրել տաքութիւնից, երբ իրաւաբանը, անփոփոխ ժպիտը երեսին, ցիլինդրը սեղմեց կրծքին և գլուխ տուց: Սովորոյթը ստիպեց նրան գլխի մի թեթեւ շարժումով պատասխանել այդ կեղծ բարեկամական ողջոյնին:

Իրաւաբանը մօտեցաւ նրան:

— Տեսնո՞ւմ ես, ինչ լաւ են խաղում:

— Կեանքում աւելի լաւ դերասաններ կան, — պատասխանեց Դիմաքսեանը:

— Այո, այդ էլ ճիշդ է:

— Վէքիլեան, — աւելացրեց Դիմաքսեանը խիստ ձայնով, — ես քեզանից չէի սպասում:

— Ի՞նչ:

— Որ կարող ես մթին անկիւնից ինձ վրայ քարեր արձակել:

— Ձեմ հասկանում ասածդ:

— Այն անստորագիր պատկերի հեղինակը դու ես:

Վէքիլեանը այնպիսի մի զարմացական նշան արեց, որ, կարծես, աւելի անհեթեթ բան չէր լսել կեանքում:

— Ո՞վ է ասում:

— Մի մարդ, որին ամբողջ հոգով հաւատում եմ:

— Այդ մարդը անպացոյց ունէ՞:

—Ապացոյցներ պահանջում են դատարանում փաստաբաններից: Հասարակական կեանքում մարդու խիղճն է ապացոյցը: Յուսով եմ, մեղքդ կը խոստովանես:

—Արսէն, խելօք մարդը շրպարտիչներին չի հաւատում:

—Բայց ճշմարիտը խօսողին պէտք է հաւատալ:

—Յօդաժը անստորագիր է, պատասխանատու է խմբագրատունը, ապացոյցների համար դիմիր անտեղ:

—Առ, ուրեմն շնոհմ երբեքում, որ դու ես հեղինակը:

—Մի բան կ'ասեմ, Արսէն. այն յօդաժը ով որ էլ գրած լինի, իմ կարծիքով, իւր մէջ քեզ համար վիրաւորական բան չէ պարունակում: Ով որ ուզում է ճշմարտութիւն քարոզել, պարտաւոր է եւ՝ ճշմարտութիւններ լսել, որքան էլ նրանք դառն լինեն: Pardon, հօրաքոյրս ինձ կանչում է:

Նա դուրս տուց և շտապով մօտեցաւ օթեակի դրան մօտ կանգնած մի կնոջ:

Դիմաքսեանի համար այլ ևս կասկած չը մնաց, որ Վէրիլեանը իւր դիմակաւորւած թշնամին է: Ուրեմն, ճիշդ է ասում Սալամբէկեանը, թէ այդ մարդու արտաքին վայելուչ ձևերի և բարեկամական ժպիտների տակ թաղնւած է օձալին սիրտ: Նա մինչև անգամ վիրաւորական չէ համարում իւր տմարդի վարմունքը:

«Էլը նշանակէ՞ իմ դէմ սկսել են զինեւընոյն իսկ իմ ընկերները: Բայց նրանք ինձ հետ ուխտել էին միեւնոյն համոզմունքով, միեւնոյն ուղղութեամբ գործել: Այդպէս են ուրեմն կատարում իրանց ուխտը: Այլ ևս ո՞ւր վրայ յոյս դնել, ումի՞շ հաւատալ:»

Միթէ նա միայնակ պէտք է մնայ, միայնակ իւր սրտի բոլոր դառնութիւններով, հոգու բոլոր ձգտումներով: Բժիշկ Սալամբէկեանը տակաւին մաքուր է: Բայց կայ և մի ուրիշը — Մսերեանը: Այո, այդ մարդուն կարելի է հաւատալ, նրա պարզասրտութեան վրայ յոյս դնել: Նա կայ և կը մնայ միշտ անկեղծ, բարեհոգի, վեհանձն:

Ներկայացումը վերջացել էր: Հանդիսականները միահամուռ դիմում էին դէպի դուրս: Դիմաքսեանի աչքերը թափառում կին այս ու այն կողմ: Եւ դարձեալ նա տեսաւ Քայիանէին: Ահա և՛ ճանաչ, միշտ ուրախ, միշտ զւարթ, միշտ ժպտուն: Նա հետեւում է օրիորդին և շշնշում տիկին Քախտամեանի հետ: Իսկ ինքը, Դի-

մաքսեմիւր... երբէք նա այնքան փոքրիկ, ճշւած և սեղմած չէր իւր աչքում, որքան այժմ:

Նա կարծում էր, որ ամենքը խղճում են իրան, ծաղրում են և ծիծաղում: Մարդկանց խառն խումբ շարքերի մէջ նա երևում էր ինչպէս ծուռ բուսած մի ծառ անառուում: Նրա փոքրիկ մարմինը հրում և մղում էր ամեն կողմից, ինչպէս մի տաշեղ ալիքների մէջ: Եւ այդ աւելի սաստկացնում էր նրա սրտի կրակը:

Ճշեցէք, ճշեցէք այդ տձև մարմինը: Նա ծծում է իւր ներսը դինամիտային մի թունաւոր և պայթուցիկ ոյժ: Կը գայ ժամանակ, որ այդ սղմած, կարծրացած ոյժը այլ ևս չի դիմանալ արտաքին ճշումներին: Սոսկալի դղրդիւնով նա դուրս կը ժայթքի ոչ միայն անհատների, Վէքիլեանների, Բարաթեանների գլխին, այլ և ամբողջ հասարակութեան, ժողովրդի, ազգի վրայ, որ ծնում է և սնուցանում այդ անհատներին: Իսկ դու, գեղադէմ օրիորդ, դու, որ այնպէս երես ես դարձնում նրանից, զգոյշ, որ քո ընտրածը արդարացնի քո յոյսերը, զգոյշ, որ այդպէս ուրախ, այդպէս ծիծաղկոտ, այդպէս երջանիկ կառք ես նստում նրա հետ...

XI

Բարաթեանի համար անտանելի էր իւր հասարակական դիրքը: Այն զգացումը, թէ ինքը մի ինչ-որ ընկերութեան հասարակ դործակալ է, վիրաւորում էր նրա անձնասիրութիւնը: Եւ գիշեր-ցերէկ նա խորհում էր — արդեօք ինչպէս ընկերական կեանքում ստեղծի մի դրութիւն, որ գէթ մասամբ գոհացնէր նրա փառասիրական զգացմանը:

Նա վայելում էր հօր կատարեալ հաւատարմութիւնը: Կարող էր, գրաւելով ծերունուն, նրա կարողութիւնը գործադրել, ինչպէս կամենար: Բայց այդ կարողութիւնը այնքան մեծ չէր, որ կարելի լինէր գոնէ Ֆինանսական մի խոշոր գործ սկսել: Բացի դրանից, նրա ձգտումը միայն փող վաստակելը չէր: Միթէ դրա համար էր կեանք մաշել, բարձրագոյն ուսում ստացել:

Մի առաւօտ նա նոր էր զարթնել, երբ ծառան ներս մտաւ և ասաց, թէ հայրը կանչում է: Ինչպէս յարգող որդի, նա շտապեց հագնել և զնաց Գերասիմ Գերասիմիչի առանձնասենեակը: Դա մօտ

վաթսուն տարեկան մի մարդ էր վտիտ դէմքով, կարճլիկ, ծալրերը կրտած բեղերով: Երեք տարի առաջ նա պարալիչ էր ստացել, ոտները կորցրել էին քայլելու ոյժը, և ամբողջ օրը նա պառկած էր յատկապէս իւր համար պատրաստած մի երկարաձև, շարժուն բազկաթոռի մէջ: Մի ծառայ կարգւած էր նրան սպասաւորելու գիշեր-ցերեկ: Գերասիմ Գերասիմիչը նախկին չինոյիկ էր, կղել էր զանազան պաշտօններում և վերջը հասել էր նահանգական վարչութեան խորհրդականի (совѣтникъ губернскаго правленія) պաշտօնին: Իւր ճարպիկ քնաւորութեան և եռանդուն աշխատասիրութեան ու ջոցով նա յոյս ունէր աւելի առաջ գնալ, բայց ճակատագիրը դաւաճանեց նրան, և նա այժմ անդամալոյծ դարձած, անպէտքացած, քաշքշում էր իւր կեանքի վերջին օրերը:

Նա ծառային հրամայեց դուրս գնալ, իսկ որդուն հրաւիրեց նստել:

—Է՛հ, ի՞նչ ես մտածում ապագայիդ մասին, — հարցրեց նա իւր խոսքոտ և քայքայւած ձայնով:

—Ոչինչ:

—Ոչինչ, վրեժ բրատ, քո հասակում փառասիրութիւնը որդնի պէս ինձ ուռում էր: Իսկ դու և ես, բրատ, միեւնոյն պտուղն ենք: Ամուսնանալու միտք — բան չունեմ:

—Ունեմ, պապա, — պատասխանեց որդին համարձակ:

—Այ երեւելի բան, խի խի խի, հըմ, քեզ և ինձ նման մարդկանց համար շուտ ամուսնանալը վատ բան չէ: Ինձ ամուսնութիւնը չը փրկեց, քեզ էլ չի փրկել, բայց կարող է զոնէ մի քիչ, զնանկ չէ դակոյու լեօդկոյու ուղդու ունալօժիտ նա ստրաստի... խի խի խի: Ի՞նչու ես գլուխդ քաշ զցում, ամաչում ես, էհէ, գիտեմ ինչ ծառի պտուղ ես: Քեզ ճանաչելը շատ հեշտ է, ներսս մտիկ կանեմ, քո հոգին կը տեսնեմ պըպա՛ծ: Քո երակների մէջ վազում է քո հօր արիւնը, ինչպէս իմ երակների մէջ վազում է իմ հօր արիւնը: Մեր ցեղը յայտնի է իւր թուլութիւններով: Մօլչալտ! Խօսմ երեխայ չես, գիտես որ իդուր չեմ ալս օրին հասել, դրեխի մօլօդօստի, բրատեց: Նո՛ւ, ասան տեսնեմ, ում ես ուզում ճանկել:

Որդին, ասանց մի բան թաղցնելու, չայտնեց սրտի զաղտնիքը

հօրը, ինչպէս մի հաւատարիմ ընկերոջ, որ կարող էր յարգել նրա զգացումները:

— Պետք Սոլունիի քոջ աղջիկը, — զոչեց անդամալուծը, — ճանաչում եմ, ճանաչում եմ, տեսել եմ: Նիշեվօ, բրատեց, գուրա նե դո՛ւրա: Փող էլ ունի, ի հարկէ:

— Այդ չը գիտեմ:

— Սուտ ես ասում, շեւմա, դու իմ որդին չես լինիլ, եթէ ասանց փողի աղջիկ ուզես: Այդ աղջիկը փող պէտք է ունենայ Պետրոսի մօտ, նրա հօրն էլ ճանաչում էի: Պետրոսը վատ մարդ չէ, չի խաբիլ քեզ, բայց զգոյշ կաց: Ե՛է, ուրեմն ամեն բան վերջացրել ես, երբ ես ուզում պսակեմ:

— Ի՞նչ յայտնի չէ, պապա, դրուծիւնս անորոշ է, այս պատճառով տատանւում եմ:

— Պուստոյե, ինչո՞ւ դրուծիւնդ որոշ չէ: Քոյրեր չունես ամուսնացնելու, եղբայրդ էլ շուտով ուսումը կաւարտի, դօխտօրօմ մեդիցինի վըրիցդ ետ, բրատեց: Իմ մասին մի մտածիլ, իմ պենսիան ինձ բաւական է, մնացեալը ինչ որ ունեմ, քոնն է ու եղբորդ:

— Բայց ես հասարակական դիրք չունեմ, նկատեց որդին համեստաբար:

— Դուռուակ, ի՞նչ ասել է հասարակական դիրք: Պատիւ, չի՞ն, յարգմնք, դու միշտ կարող ես ձեռք բերել քո ուսումով: Ժենիս, բրատեց, Ժենիս, յետոյ ամեն բան հեշտ է: Ամուսնացած մարդուն աւելի են յարգում, քան խալաստոյ շալապայիս: Մենք մեծ կապեր չունենք, քեզ յայտնի է, որ մեր ազգականները, թի՛ղ, սբրօդ պարեա դօչնից... Պետք Սոլունիչը, օօօ, նա ուրիշ է, նա քեզ կ'օգնի: Ափսոս մայրդ կենդանի չէ, շատ կ'ուրախանար խեղճը, քեզ տեսնելով: Շեւմա, ի՞նչ գեղեցկացել ես, հէհէ, Ժամանակին քեզանից վատ չէի: Նո՛ւ, զգոյշ կաց մամզել-ներից, ես — քեզ խրատ: Տեսնում ես, երիտասարդական սխալների հետեւանքը երբեմն այս է, օօօ, ի՞նչպէս ցաւում են անպիտան ոսկորներս: Բայց կնոջդ հետ պէտք է լաւ վարուես: Խեղճ մայրդ, կարող եմ ասել, իմ զոհը դարձաւ: Լա՛ւա, նեշեվօ սկրօմնիչատ, եթէ ինչպէս չը լինես, ինձանից շատ էլ լաւ չես լինիլ:

Ուրեմն պատկուում ես, շատ լաւ, շատ լաւ, ես համաձայն եմ:

—Պապա, չը կարծէք որ ես առանց ձեզ մի այդպիսի քայլ կ'անէի: Ես ինքս մտադիր էի այս օրերս ձեզ յայտնել և ձեր համաձայնութիւնը խնդրել:

—Լադնօ, լադնօ, ես յամառ ու կոպիտ հայրերից չեմ, որ հակառակեմ Ես, բրատ, սօվբեմ եննիչ չեւօվեկ, բան հասկացող եմ: Շատ ուրախ եմ, շատ ուրախ եմ, էհ, զնա, որդի, աչքերիցդ երևում է Բարաթովների ցեղիցն ես: Յաջողութիւն, ռաներս ծածկիր այն պլեդով, այ, այդպէս. ակս, ինչպէս տխուր է մենակ կեանքը, զնա...

Եւ ծերունին, իւր յոգնած գլուխը թեքելով բազկաթռուի մէջքին, աչքերը խփեց, կարծես, նիրհելու համար:

Մարտ ամսի վերջն էր, երբ Բարաթեանի և Գայիանէի մէջ, վերջապէս, տեղի ունեցաւ բացարձակ խօսակցութիւն:

Տարօրինակ էր այդ օրը Գայիանէի դրութիւնը: Վերադառնալով տուն, նա փակեց սենեակում, ոչ ոքի չէր թողնում այնտեղ մտնել: Վերջապէս, նրա իղձը կատարեց: Նա վաղուց գիտէր, որ սիրում է, բայց այլ էին լուռ նշանները, այլ էր բերանացի խոստովանութիւնը: Եւ Բարաթեանը բաց արեց նրա առաջ իւր սիրտը, այն մարդը, որ բոլոր երիտասարդների շարքում միակն էր, որ գրաւել էր Գայիանէին:

Այդ երիտասարդի մէջ, օրիորդի կարծիքով, կային բարոյական սցօ, խելք և արտասովոր ձիւքեր: Առանձնապէս սիրելի էր Գայիանէի համար նրա կիսաանփոյթ և կիսահեղինական վերաբերութիւնը կեանքին: Նա հաւատացած էր, որ եթէ Բարաթեանը չէ ոգևորւում, — որովհետեւ ոգևորւելու բան չէ տեսնում, եթէ լրջօրէն չէ վիճում, չէ տաքանում, ինչպէս Դիմաքսեանը կամ ուրիշները, — որովհետեւ խելքով իրան հաւասար մարդկանց չէ հանդիպում: Նա համոզւած էր, որ հաճոյախօս, կատակասէր երիտասարդի ներքին աշխարհը պարունակում է մի սքանչելի բան, և այդ բանը վերջ ի վերջոյ պէտք է արտայայտուի ու ամենքին հիացնի: Յաճախ Գայիանէն ուզում էր իմանալ, թէ ինչ է այդ բանը, կամենում էր արժանանալ երիտասարդի հաւատարմութեանը: Բայց Բարաթեանը երբէք չէր դաւաճանում իւր մշտական սովորոյթին: Նա օրիորդի

հետ ևս վարւում էր այնպէս, ինչպէս ուրիշների հետ, հեզնելով և կատակելով: Եւ Գայիանէն չէր վիրաւորւում այդ բանից, ընդհակառակը նա դեռ իրան անարժան էր համարում Բարաթեանի հաւատարմութեանը:

Իսկ միտմ... այժմ նա սիրւած է նրանից: Ուրեմն Բարաթեանը նրա հաւասարն է, այլ ևս նրանց մէջ զաղտնիք չի կարող և չը պիտի լինի:

— Էնս երջանիկ եմ, կրկնում էր նա անդադար մտքում, յետ ու առաջ անց ու դարձ անելով իւր սենեակում:

Եւ այդ երջանիկ առանձնութեան մէջ նա չէր ուզում, որ մէկը խանգարի նրան: Նա մինչև անգամ ճաշի էլ չը նստեց տնացիների հետ, պատճառելով, թէ տկար է: Սակայն տիկին Բախտամեանը մտաւ նրա սենեակը, խանգարեց նրան և մի հայեացքով ամեն ինչ հասկացաւ:

— Զը լինի թէ ուզում էք առանց մեզ հարսանիք անել, — արտասանեց տիկինը դառն հեզնութեամբ:

— Վաղը նոս կը գայ քեռիի և քեզ հետ խօսելու:

— Բարի գալուստ, — մրմնջեց տիկինը, շրթունքները կրծելով: Գայիանէն այնքան ոգեւորւած և յափշտակւած էր իւր բաղտով, որ նրա յուզմունքը այս անգամ չը նկատեց: Նա միայն մի բան էր ցանկանում, որ տիկինը իրան մենակ թողնի, չը խանգարի նրա երջանիկ ըզրանքները:

Հետեւեալ օրը Պետր Սոլոմոնիչը սուրճ խմելով լրագիրներ էր կարդում, երբ ծառան յայտնեց, թէ Բարաթեանը ուզում է նրան տեսնել: Պատկառելի բուրժուան իսկոյն հասկացաւ, որ այս անգամ երիտասարդը մի կարեւոր գործի համար է եկել, քանի որ մինչև այժմ նա երբէք իւր գալստեան մասին այդպէս չէր ազդարարել ծառայի միջոցով:

Բարաթեանը հագնւած էր սովորականից լաւ և խնամքով: Նրա դէմքը արտայայտում էր անսովոր լրջութիւն, իսկ աչքերի մէջ նկատւում էր խորին ակնածութիւն: Պետր Սոլոմոնիչից Այս բանը մեղմացրեց ծերունու սիրտը: Նա ընդունեց երիտասարդին համեմատաբար աւելի յարգանքով քան երբ և է ընդունել էր:

Բարաթեանին հարկաւոր էր մի փոքր կողմնակի բաներից խօ-

սեւ, որպէս զի մի կերպ խօսք բաց անէ իւր նպատակի մասին: Ուստի նա դիպլոմատիական հմտութիւնով սկսեց բաւական հեռուից և ապա հետզհետէ մօտեցաւ բուն գործին:

Պետր Սոլոմոնիչը լսում էր նրան լուռ, մերթ ակնոցը զննելով քնթին, մերթ հաննելով: Կարծես, նա փորձում էր — ապակիներով լաւ կը հասկանայ լսածը, թէ առանց ապակիների:

Երբ Բարաթեանը ասելիքը վերջացրեց և զլուխը ուղիղ պահած խորին պատկառանքով պատասխանի էր սպասում, Պետր Սոլոմոնիչը նորից հանեց ակնոցը և սկսեց նայել իւր պաճկոնակի կոճակներին: Քւում էր, որ նա զրոյից է խորհրդակցում իւր սրտի հետ հանդիսաւոր առաջարկութեան մասին: Չայն եկաւ ներսից, թէ իսկի էլ վատ չէ Բարաթեանի նպատակը: Նախ, վերջապէս, պէտք է Գայիանէին մէկի հետ ամուսնացնել, երկրորդ, այդ Բարաթեանը, Աստուած վկայ, վատ երիտասարդի չէ նմանում: Գայիանէի համար է եղել նրա այցելութիւնը, կը նշանակէ Պետր Սոլոմոնիչը իղուր էր նրան ատում, կարծելով, թէ... Էհ, վերջապէս...

— Պարոն Բարաթեան, դուք Գայիանէին անկեղծ էք սիրում: Սիրում է անկեղծ և շատ է սիրում:

— Պարոն Բարաթեան, ձեր հօրը Գերասիմ Գերասիմիչին ասել էք, թէ ուզում էք Պետր Սոլոմոնիչ Բախտամովի քրոջ աղջկայ հետ պսակել:

Ի հարկէ, ինչ ասել կուզի: Նա այն երիտասարդներից չէ, որ առանց իրանց ծնողների հաճութեան են ամուսնանում:

Երիտասարդի պատասխանները դիւր եկան Պետր Սոլոմոնիչին: Ծերունին զլուխը հաւանական ձևով շարժեց և այս անգամ աչքերը յառեց դիմացինի կոճակներին:

— Մի բան էլ կայ:

— Հրամայեցէք, Պետր Սոլոմոնիչ, ձեր խոնարհ ծառան եմ:

— Մեր ժամանակում ընտանիք պահելը մի քիչ դժուար է:

— Այսինքն ի՞նչպէս:

— Շատ փող է հարկաւոր:

Բարաթեանը ստանում է տարեկան երկու հազար ընդլի ոստիկ, ապրում է իւր հօր տանը և ամուսնանալուց չետոյ էլ պէտք

է այնտեղ ապրիւ Բացի դրանից, հայրը խոստանում է նրան ամսական երկու հարիւր ռուբլի:

— Հայրդ ի՞նչքան կարողութիւն ունէ, ամօթ չը լինի հարցնելը:

— Մեր տունը տեսել էք, Պետր Սոլոմոնիչ:

— Լա-աւ: Գրաւ դրած չէ:

— Ո՛չ:

— Արժէ ութսուն հազար:

— Օրթաճալումն էլ մի այգի ունենք:

— Գրօշ չ'արժէ, ֆօղ, բան:

— Հաստատը չը գիտեմ, բայց, կարծեմ, իմ մասը մօտ քսան-քսանուհինգ հազար զուտ փող կը լինի:

Պետր Սոլոմոնիչը լռեց և դարձեալ նայեց իւր կոճակներին: Բարաթեանի պատասխանները բոլորովին զոհացուցիչ էին, խելօք մարդը այդ կարողութիւնով կարող է շատ լաւ ապրել: Բայց ի՞նչ օրինաւոր երիտասարդ է, օժիտի մասին իսկի մի խօսք: Վրի սրան փորձեմ, մտածեց նա:

— Պարոն Բարաթեան, ես Գայիանէին աչքիս լուսի պէս եմ տիրում:

— Ի հարկէ, ի հարկէ, ես շատ լաւ գիտեմ:

— Համբերեցէ՛ք, Հանգուցեալ քոյրս մեռնելիս ինձ ասաց. «Պետրոս, աղջկանցս փողոցներում չը թողնես: Գայիանէն տասնու-երեք տարեկան էր, Ուսաննան հինգ տարեկան, երբ նրանց բերեցի իմ տուն: Իննը տարի վեց ամիս է նրանց պահում եմ ու մեծաց-նում: Ե՛հ, բան է, ժամանակիս երիտասարդ էք, կարելի է մտա-ծում էք օժիտի մասին, պարզն եմ ասում, Գայիանէն ոչինչ չունէ: Եթորամանկութիւն ես անում, բարեկամ, ինձ խաբել չեա կա-րող, մտածեց Բարաթեանը:

Նա բարւոք համարեց առ այժմ հրաժարել օժիտի գաղա-փարից: Ի՞նչ օժիտ, ի՞նչ բան, նա շատ ստոր մարդ կը լինէր, եթէ Գայիանէի հետ կամենար փողի համար ամուսնանալ: Ոչ, ոչ, նա տիրում է օրիորդին և միայն նրան է ուզում, թէկուզ առանց կո-պէկի, թէկուզ մերկ էլ տաք, նա չի հրաժարւի:

— Մալադ չ'ի՛նա, — դուեց Պետր Սոլոմոնիչը միանգամայն հիացած, — լաւ տղան այդպէս պէտք է անի:

Հազիւ նա արտայայտել էր իւր հիացումը, երբ դռները կամացուկ բացւեցին և հանդարտ քայլերով ներս մտաւ տիկին Բախտամեանը։ Պետք Սոլոմոնիչը ուզեց պատմել նրան, բայց տիկինը ձեռի շարժումով հասկացրեց, թէ տեղեակ է բանին։

— Երևի, եթէ ինքս եկած չը լինէի, դու ինձ չէիր կանչիլ, — ասաց նա վիրաւորւած եղանակով։

— Փան, ոնց է, դու Գալիանէի համար մայր ես։

— Նա ինքը ինձանից տասնապատիկ լաւ մայր է իրան համար։

— Էէ, հիմա ասա տեսնենք, համաձայն ես։

— Ի՞նչ ասել է համաձայն ես։ Ես կամ դու ի՞նչ իրաւունք ունինք, խօսմ մեր պապերի ժամանակը է, այժմ աղջիկը ում հաւանում է — նրան է գնում։ Միայն ես մի բան եմ ուզում ասել, պարոն Բարաթեան, լաւ մտածեցէք, շատ չէք վաւարում պսակւելու, դուք այնքան երիտասարդ էք, որ...

— Չէ որ Գալիանէն էլ երիտասարդ է, — ընդհատեց Պետք Սոլոմոնիչը։

Տիկինը ուսերը վեր քաշեց և ժպտալով պատասխանեց.

— Ինչո՞ւ, շատ էլ երիտասարդ է, ես ու նա համարեա միասին ենք մեծացել, մարդ չը պիտի թաղցնի պակասութիւնը, բաւական հասակով է։

— Հասակի մասին խօսելը աւելորդ եմ համարուի, — ասաց Բարաթեանը, չը զգալով, թէ որքան վիրաւորում է տիկնոջը, — միայն ես ձեր համաձայնութիւնն եմ խնդրում։

— Ես համաձայն եմ, — գոչեց Պետք Սոլոմոնիչը բանին վերջ տալու համար։

— Էհ, տալ Աստուծոյ, որ բաղդաւոր լինէք, — աւելացրեց տիկինը հառաչելով։

Բարաթեանը թոյլ տուեց, որ Պետք Սոլոմոնիչը համբուրի իւր ճակատը, իսկ ինքը համբուրեց տիկնոջ ձեռը։ Նա տիկնոջ հետ վարժում էր խորին որդիական շարժանքով և անսահման համեստութեամբ։ — Մի բան, որ թէ Պետք Սոլոմոնիչին շատ դուր եկաւ և թէ նրա սրտից ջնջեց կասկածի վերջին նշույն անգամ...

XII

Չարագուշակ երեկոյից յետոյ Դիմաքսեանը առհասարակ տնից չէր դուրս գալիս, բացի դպրոց գնալուց: Այժմ նա կատաղած էր ոչ միայն հակառակորդներէ, այլ և ամբողջ հասարակութեան, նոյն իսկ մարդկութեան դէմ: Խնչպէս նա սառնարիւն կրէր այն բոլոր ատելութիւնները, ծաղրը, արհամարհանքը, որոնց հանդիպում էր ամեն քայլափոխում:

Դպրոցը նա այժմ հանդիստ էր թողել, նրա մէջ տեղի ունեցած զեղծումները շատ էլ չէին զբաղեցնում նրա միտքը: Այս պատճառով պաշտօնակիցները և հոգաբարձուները բաւական հաշտ էին նրա հետ. վերջապէս, նա ինքը առ այժմ մասամբ գոհ էր: Նրա յարձակումները անհետեանք չէին մնացել. հոգաբարձուների մէջ դպրոցի համար նոր շէնք կառուցանելու խնդիր էր յղացել: Նրա ցանկացածն էլ առ այժմ այդ էր, մնացեալը ապագայի խնդիր էր: Ուստի առ ժամանակ նա լռեց:

Բայց նա նիւթում էր մի աւելի կատաղի կռիւ: Դա մի առանձին գրութիւն էր «Հասարակութիւն և անհատ» անունով: Նա պէտք է ապացուցանէր, թէ ընդհանուրի քաղաքակրթութեան հիմքը անհատն է. քանի որ չը կան բարոյական անհատներ—չի կարող լինել և բարոյական հասարակութիւն: Սակայն լոկ գրելը նրան չէր գոհացնում: Նա ձգտում էր գործով ու խօսքով էլ մաքառել ամբոխի տգիտութեան դէմ: Եւ այստեղ նրա առջև կանգնում էր մի խոչնդոտ: Այդ տեսակ կռիւ մղելու համար նախ հասարակ ուսուցչի պաշտօնը շատ աննշան էր, երկրորդ, անհրաժեշտ էր նիւթական անպայման անկախութիւն:

Նա գիտէր, որ եթէ հօր հետ հաշտէր, կարող էր օգտուել նրա կարողութիւնից: Բայց, միեւնոյն ժամանակ, չէր զղջում իւր արածի մասին և երբէք չէր համաձայնել խոնարհել ծերունու առաջ, ներումն խնդրել նրանից:

Բարաթեանի նշանդրութեան լուրը հաղորդեց նրան Մսերեանը, որ լսել էր Սալամբէկեանից: Իդէալիստին յայտնի էր, որ Դիմաքսեանը հակառակ էր դէպի օրիորդ Գայիանէն: Ուստի նրա բարի սիրտը թոյլ չը տւեց այդ փափուկ խնդրի մասին խօսքը երկարացել և միայն ասաց.

— Ով ուզում է հասարակութեանը ծառայել, չը պիտի ամուսնանայ:

Դիմաքսեանը այս խօսքերի մէջ զգաց ճշմարտութեան մի մասը: Նա չը վիճեց, բայց և չը կարողացաւ այլ ևս թագցնել իւր սրտի զրդիւնը: Երկու ընկերների մէջ բացւեց մի մտերիմ խօսակցութիւն: Վաղուց Դիմաքսեանը զգում էր այս տեսակ խօսակցութեան պահանջ, վաղուց ցանկանում էր բանալ իւր սրտի զաղտնի ծալքերը մէկի առաջ: Գուցէ այդպիսով թեթեւացնէր իւր հոգոյ ծանր բեռը: Եւ ի՞նչ ամուսնացնելու կարող էր պարզախօս լինել, եթէ ոչ Մսերեանի, որին հաւատում էր լիովին և որի անկեղծութիւնը անկասկածելի էր նրա համար:

Ճիշդ է, նա սիրում է Գայիանէին, ճիշդ է, չը կարողացաւ հանդուրժել կանացի հրապույրներին: Բայց նա իւր սէրը օրիորդին չ'արտայայտեց, որովհետեւ ինչ հեռանքի կարող էր հասնել: Միթէ մի օրիորդ, որ ինքը գեղեցիկ է, կարող էր նրան հաւանել:

«Ի՞նչ, այլանդակի՞ս...»:

Կարող էր գերադասել մի ուրիշից, այն մէկից, այն, այն ուրախ և ճարպիկ, գեղեցիկ և սալոնական Բարաթեանից: Բայց կայ և՛ մի ուրիշ, աւելի զօրաւոր պատճառ, որ ստիպում էր նրան լռել, նոյն իսկ այն տաք բոսիներին, երբ նա կարծում էր, թէ անկարող է լռել: Եթէ Գայիանէն նրան մերժէր և յետոյ դառնար Բարաթեանի կինը, նա կը խելագարւէր: Ինքնասիրութիւնը նրան կը սպանէր: Այո, նա շատ ինքնասէր է, չափազանց, այդ ինքն էլ զիտէ: Բայց մի՞թէ չէ հասկանում, թէ դա բարոյական հիւանդութիւն է, մի՞թէ խելքը չէ բողբոջում դրա դէմ: Քանի քանի անգամ նա ինքն իրան դատապարտել է, նախատել, յանդիմանել այդ մասին, բայց իզուր: Նրա եսը նրա մէջ մի չար օձ է: Գիշեր ու ցերեկ այդ օձը արթուն օղակւած է ներսումը: Բաւական է մի թոյլ շշուկ, մի նուրբ շօշափում, և նա ամեն վայրկեան պատրաստ է գալարւել, բանալ բերանը, ցցել սուր ատամները նրա սրտի մէջ և թափել այնտեղ իւր սոսկալի թոյնը: Ահա հէնց այդ օձն է նրան ստիպում լինել միշտ դիւրագրգիռ, միշտ բարկացող, միշտ պատրաստ չար վհուկի պէս ճիրանները խրել առաջին պատահած հակառակորդի կոկորդին:

—Սմբատ, մի՛ մեղադրիլ ինձ, մի՛ հայհոյիլ, ես քեզ խոստովանում եմ այն, ինչ որ երբեմն ինքս ինձ ամաչում և վախենում եմ խոստովանելու Բացատրի միայն ինձ, ինչպես և այդպէս եմ, ինչպես բնութիւնը դրել է իմ սրտի մէջ այդ վիշապին...

Նրանք նստած էին հիւրանոցի մի առանձին սենեակում, ուր ոչ ոք չէր կար։ Մօտ կէս գիշեր էր։ Ընթրիքը նոր վերջացրել էին։ Սեղանի վրայ դրած էին մի շիշ գինի և երկու բաժակ։

Մտերեանը լսում էր ընկերոջը լուռ, մտերիմ բարեկամի խրախուսող յարգանքով, հաւանութիւն տալով նրա իւրաքանչիւր դարձածին։ Կար այդ մարդու մէջ մի բան, որ խորին հաւատ էր ներշնչում և դիմացինին տրամադրում էր պարզել նրա մօտ սրտի ամենանւիրական զգացումները այն անդդուելի համոզմունքով, որ գաղտնիքը կը մնայ նրա մօտ գաղտնիք մինչև գերեզման։

Աւարտելով իւր խոստովանքը, Դիմաքսեանը գլուխը յենեց ձեռի ափին և հայեացքը յառեց անորոշ տարածութեան մէջ։

Վերջապէս, Մտերեանը խօսեց։ Նա իւր ընկերոջ հոգին հասկանում է, հասկանում է, ինչ է այն բանը, որին թունաւոր օձ է համարում։ Այ՛, նա թունաւոր է, բայց միայն Դիմաքսեանի մէջ չէ գտնւում նա։ Մի մի այդպիսի օձ նստած է ամեն մի մարդու կրծքի տակ և գիշեր-ցերեկ կրծում է նրա սիրտը, թուլացնում է նրա հոգին, ծծում է նրա կեանքի հիւլթը։ Մի տարբերութիւն կայ Դիմաքսեանի և ուրիշների մէջ, նրա սրտի օձը աւելի մեծ է, աւելի թունաւոր և աւելի արթուն ու զգայուն։ Եւ ինչպէս, որովհետեւ նրա միտքը ևս աւելի զօրաւոր է, հոգին ևս աւելի բարձր, սիրտն ևս աւելի ընդարձակ։

—Ու, — գոչեց իղէալիստը զգացած, բռնելով ընկերոջ բազուկը, — վկայ է Աստուծոյ, կեանքիս երեսուն ու հինգ տարւայ ընթացքում ոչ մի անգամ ոչ մէկին չեմ շողոքորթել, թէև կարիք ունեցել եմ շողոքորթելու... Բայց կը գայ ժամանակ, և ես համոզւած եմ նրա գալուն, որ դու խելքիդ ուժով կը ջախջախես այդ օձի գլուխը։ Այնուհետև քո մէջ կը մնայ միմիայն մարդը, կատարելագործւած, կեանքի քուրայում ձուլւած և զուած մարդը։ Յիշում ես այն երեկոն, երբ դու քեզ դժբաղդ անւանեցիր։ Ես ասացի, դու ամենաբաղաւորը կը լինես մարդկանց մէջ։ Եւ կը լի-

նեսու Սպանիր այդ օձին, և դու կը տեսնես, որ ես չեմ սխալուում, ինչպէս չեմ սխալուում, թէ կը դայ ժամանակ, որ անհատի բոլոր մանր ինստինկտները կենթարկւեն ընդհանուրի երջանկութեան պահանջներին...

Դառն և վշտալի ժպիտը մթագնեց Դիմաքսեանի երեսը։ Շատ է աշխատել նա ջախջախել հրէշին, շատ է ճգնել ազատուել նրա տանջանքներից, բայց իզուր։ Մովսիսին պոլիպի պէս հարիւրաւոր ճանկերով նա բռնել է նրա ամբողջ էութիւնը և սեղմում է անխնայ։

—Ահա, հէնց այժմ, այս վայրկեանիս, դու խօսում ես, իսկ նա արդէն արթնանում է։ Ես վշտանում եմ։ Ինչո՞ւ դու պէտք է ինձ խրատես, ինչո՞ւ ես միմիայն իմ և իմ խելքին չը պիտի հաւատամ։

—Տարիների փորձը կը տայ քեզ այն զէնքը, որի մի հարւածով կը կտրես նրա հարիւրաւոր ճանկերը։ Ապրիր, գործիր և կը տեսնես։

Նրանք լռեցին։ Սրդէն ուշ գիշեր էր։ Սպասաւորը հաւաքում էր հիւրանոցի աթոռները։ Նրանք վերկացան և դուրս եկան։

Երբեմն Դիմաքսեանը փողոցում աննուժ էր Բարաթեանին Գայիանէի հետ թև թևի տւած զբօսնելիս։ Նա միշտ ճանապարհը փոխում էր, որ երես առ երես չը հանդիպի նրանց։

Դա արդէն աւելի էր, քան թէ հասարակ նախանձը։ Դա զուտ տանջանք էր։ Տառապում էին նրա սրտի բոլոր թելերը, և տառապանքի պատճառը դարձեալ նա էր, այն օձը։ Երջանկի Մսերեան, ինչպէս կարողանայ սպանել վիշապին, երբ քաջութիւն չունէ հանդիպել անգամ մի ուրիշի երջանկութեանը, որ իւր ապերջանիկ լինելն է ցոյց տալիս։

Այդ օրերը նա իւր յիշատակարանի մէջ մտցրեց հետեւեալ տողերը.

«Եթէ ընութիւնը իմ այս փոքրիկ մարմնի մէջ դրած լինէր մի փոքրիկ և սառն սիրտ, միթէ աւելի բաղդաւոր չէի լինիլ։ Ինչո՞ւ ալսքան զգայուն եմ, ինչո՞ւ սիրտս լիքն է անզուսպ կրքերով, ինչ-խողական կրքերով, այլ սիրելու և ատելու բուռն աւիւնով...»

Նա փորձում էր իւր վիշտը մոռանալ գործերի մէջ խորասուզւելով։ Դպրոցում սկսել էին հարցաքննութիւնները։ Առ այժմ

գոնէ առ երես պաշտօնակիցները հաշտ էին նրա հետ: Մի անգամ միայն նա չը կարողացաւ իրան զսպել, երբ տեսուչը մի աշակերտի անւանեց Վարջի զաւակ: Բայց վէճը սուր կերպարանք չը ստացաւ: Գործերի դրութիւնը շատ խառն էր. արձակուրդների ժամանակը մօտենում էր, հակառակորդները չը կամեցան վիրաւորած բաժանուիլ:

Քննութիւնները նոր էին վերջացել, երբ Դիմաքսեանը մի օր հեռագիր ստացաւ, թէ հայրը հիւանդ է և անյապաղ պահանջում է նրան: Որքան էլ անհաշտ լինէր, սակայն դժգոհութիւնը նրա մէջ տեղի տւեց որդիական զգացմանը:

Նա շտապեց ուղևորուել հայրենիք, որ երկու օրուայ հեռաւորութիւն ունէր Թիֆլիզից:

Ճանապարհին նա կարծում էր ծերունին արդէն մեռել է: Խղճի խալթոցը տանջում էր նրան. ինչիւ որդիական սէրը մոռացաւ ձերբունու կամակորութեան պատճառով: Սակայն քանի մօտենում էր հայրենի քաղաքին, այնքան խալթոցը մեղմանում էր: Միթէ նա չէր սիրել հօրը: Ո՛չ, նա միայն իւր աշխարհահայեացքը չը կամեցաւ ենթարկել նրա յամառ կամքին: Գաղափարի մարդ է, պարտաւոր էր այդպէս անել:

Ընս կատարել եմ իմ բարոյական պարտքը, ինչիւ եմ չանդիմանում ինձ: Եւ այդպէս անել:

Այս խորհրդածութիւններով նա ոտք դրեց այն տան շէմքը, ուր ծնւել էր, անւել և մինչև տասն ու հինգ տարեկան հասակը ապրել:

Ձը կար այլ ևս այն ահագին դամբարան, որ գիշեր-ցերէկ հսկում էր այդ տան դռները և որի հետ նա շատ էր խաղ արել: Պարտիզի ծառերը միայն ողջունեցին նրա գալուստը: Դարաւոր կաղամախները խշխշացնում էին իրանց չղկած փայլուն տերևները սպիտակ ճիւղերի մէջ: Եւ նրանց վեհ և վիթխարի տեսքը պատկառանք էր ազդում: Հաստաբուն թթենիները արձակում էին նրա ոտների տակ իրանց հասուն պտուղները: Եւ արեգակի ուրախ շողքերը, ծառերի խիտ տերևների միջով անցնելով խնամքով, մաքրած գետնի վրայ հազարաւոր նախշեր էին գոյացնում: Այդ բոլորը խօսում էին նրա հետ անցեալի լեզուով և նրա սրտի մէջ զարթեցնում քաղցր յիշատակներ:

Ընդարձակ տան մէջ տիրում էր մենաստանային լուռութիւն։ Նա շտապով անցաւ լայն պատշգամբը, ուր այնքան նա վազվզել էր իւր քոյրերի հետ։ Նա մտաւ մի նեղ, մուրթ նախասենեակ և այնտեղից ուղղակի հօր ննջարանը։

Մերունին կենդանի էր։ Անկողնի մէջ նստած, վերմակը ուսերին քաշած, հիւանդը նայում էր ցած, երբ ներս մտաւ նրա միակ արուզակը՝ երկար կոշիկները հագին, ոտից մինչև գլուխ փոշիի մէջ փաթաթւած։

Անկողնի առաջ կանգնած էր մի շիկահեր տղամարդ, ձեռները փորի վրայ դարսած, հլուքեան դրոշմը ճակատին։ Նա սպասում էր հիւանդի հրամաններին և թւում էր, որ պատրաստ է ծերունու մի խօսքով կրակի մէջ նետել։

Այն ինչ՝ հիւանդը լուռ էր, անշարժ, կարծես, նա իւր սրտի հետ խորին խորհրդածութեան մէջ էր։ Նրա տափակ ծոծրակով և քառանկիւնի ճակատով գլուխը հէնց առաջին հայեացք ազդու տպաւորութիւն էր գործում իւր կարճիկ մոխրագոյն մազերով, որ նմանում էին լարւած նետերի, պատրաստ ամեն վայրկեան դուրս պրծնել և ցցւել առաստաղին։ Նրա թանձր ընչացքը հովանաւորում էր մի խիստ բերան, որի անկիւններում փորւած էին երկու խոշոր ակօսներ։ Հիւանդութեան պատճառով չը սափրած երեսի կարճ միրուքը յիշեցնում էր ծալքերը կտորւած ասեղների մի փունջ։

Ձը նայելով եղանակի տաքութեանը, ընդարձակ սենեակի անպաստառ խոնաւ պատերից փչում էր մի թափանցող զով։ Կահ-կարասին բաղկացած էր մի քանի հնաձև աթոռներից և մի երկայն և լայն թախտից, որի ծալքում պռկում էր հիւանդը։ Մի անկիւնում սենեակի յատակին բռնուած էր մի երկաթեայ ժանդոտւած սնդուկ։ Նա փակ էր, նրա պարունակութիւնը ոչ ոք չը գիտէր, ինչպէս և անյայտ էր, թէ ինչ են պարունակում նրա տիրոջ հոգին ու սիրտը։

Լսելով որդու բարեւելու ձայնը, Մարգար աղան գլուխը չը բարձրացրեց, չը նայեց նրա երեսին, ոչ էլ մի բառ արտասանեց։ Նա միայն իւր ջղոտ ձեռը մեկնեց նրան։ Արսէնը սեղմեց այդ կոշտ ձեռը։ Մերունին շտապով չետ քաշեց, նա կարծում էր, թէ որդին գոնէ կը համբուրէ հայրական աջը։ Շիկահեր մարդը մի աթոռ մօտեցրեց, և Արսէնը նստեց նրա վրայ։

—Ի՞նչպէս էք այժմ:

Մերունին թաւ ալեխառն յօնքերը վեր քաշեց և մի ակնթարթ միայն նայեց որդու երեսին: Այնուհետև դարձեալ նրա ծանր կուչկուչած կոպերը խոնարհեցին լուսամուտների վարագոյրների պէս, որ չը թոյլ տան արեգակի ճառագայթներին ներս թափանցել: Նորից սովորական խստութիւնը և մռայլութիւնը սքօղեցին նրա դէմքը:

Մի քանի րոպէից յետոյ, վերջապէս, լաւեց նրա ձայնը: Այդ ձայնը հնչում էր պղնձի պէս, նա ազդու էր և գալիս էր մի լայն ու հուժկու կրծքից: Նա սովոր էր հրամայել և գոռալ:

—Ինչո՞ւ ես եկել:

—Հեռագիր էի ստացել:

Մերունին նայեց խոշոր հայեացքով անկողնի դէմ կանգնած շիկահերին և բարկացած գոչեց.

—Ձասացի՞ ձեզ, թողէ՛ք մեռնեմ, դա՛յ գերեզմանս էլ չը գտնի:

Յայտնւեց, որ, իրաւ, ծերունին դէմ է եղել որդու գալստեանը: Արսէնին, հօրից զաղտնի, հեռագրած է եղել նրա մեծ քոյրը: Հիւանդը չէր կամեցել տեսնւել իւր միակ որդու հետ: Նա չը կատարեց իւր հօր կամքը, արհամարհեց նրան, ուսումը աւարտելուց յետոյ անգամ չեկաւ ներում խնդրելու: Նա վիրաւորում է իւր ծնողին, ամեն ամիս երեսին շարունակ նրանից ստացած նպաստը: Թո՛ղ ուրեմն ինքն էլ արհամարհած և մոռացած մնայ:

—Կարելի է մտածում էիր, շատ եմ կարօտել կերպարանքիդ: Ձէ, ես որդի չունեմ, ինչո՞ւ պիտի կարօտէի: Քոյրերդ էլ կարծում են աչքս ճանապարհին է, հա հա հա, շաբաթը երկու անգամ գալիս են իրանց լակոտների հետ... է՛էէ, ես շատ լաւ եմ ճանաչում ձեզ, յիմար չեմ, խելքս զլխիս դրուստ է: Դուք անհամբեր սպասում էք իմ մեռնելուն, ասում էք, կը սատկի պառաւը, կը գնանք ունեցած-չունեցածը կը ճանկենք, տակով կանենք: Շատ էք վազում, բայց սխալւում էք, Աստուծոյ կարող զօրութիւնով Մարգար աղան ձեր խաթրու չի մեռնիլ:

Արսէնի ինքնասիրութիւնը ստիպւած էր դիմանալ այդ զրպարտութեանը, որովհետև որդին չէր կամենում հիւանդ հօրը աւելի զրգոել: Նա լուռ լսում էր, նայելով մերթ սենեակի աննեակ ու

մաշկած յատակին, մերթ սարդի ոստայնով ծածկւած առաստաղին, Մերունին բարձի տակից հանեց կոտլետի փափ մի արծաթեայ հնազարեան ժամացոյց, նայեց և դարձաւ շիկահերին.

—Այն զահրումարը տուր տեսնենք:

Շիկահերը վերցրեց լուսամտի յատակի վրայից կարմիր հեղուկով լի սրւակը, մի դղալ լեցրեց, տւեց նրան:

—Իմ տունը քանդուեց այն օրը, — շարունակեց ծերունին, գոյնգոյն թաշկինակով սրբելով թանձր ընչացքը, — երբ մայրդ մեռաւ: Տասն ու հինգ տարի է ես մենակ եմ այս չորս պատերի մէջ: Ի՞նչ են զաւակները. տանջանք: Մարդուս բարեկամը նրա կնիկն է. և թողեալ զհայր և զմայր իւր՝ երթիցէ ի հեռ կնոջ իւրոյ: Որդի ունեմ, եկել է հօր սիրտը մխիթարելու, հա հա հա, փողի պէտք ունէ, եկել է ինձ կողոպտելու...

—Հայր, — արտասանեց որդին խեղդած ձայնով, — մի՛ վիրաւորէք ինձ:

—Խօսում ես, խօսում, — գոչեց ծերունին, աւելի զրգուելով, — բայց ում գլխին թափեմ սրտիս լեղին: Փահ, կարծում ես, չեմ լսել: Լսել եմ, ինչպէս չէ, անունս աշխարհի երեսին փառաւորում ես, ասում են, գրում ես սրա ու նրա վրայ: Մարդիկ հօրդ են անիծում, շատ լաւ է, ինչ ասեմ, մեռնելուցս չետոյ էլ գերեզմանս կը քրքրեն: Ենորհակալ եմ քեզանից Աստուծոյ, լաւ որդի տուցիր ինձ...

Նրա հազը բռնեց: Նա թաշկինակը պտռեց և, շուտ չը գտնելով, բարձրաձայն գոռաց, հայհոյեց շիկահեր մարդուն: Մի քիչ անցած, նա հանդարտեց:

—Այ, այստեղ էր, — շարունակեց նա, — հէնց այս քանդուած սենեակում: Հանգուցեալը դրել էր քեզ թեւերի վրայ, մտիկ էր անում, ուրախանում: Դու ծըւծըւում էիր խոզի ճտի պէս: Մօտեցայ, մտիկ արեցի աչքերիդ, սիրտս թրխեց, հասկացայ: Ասացի, «չերիք» նազ, դու ինձ համար որդի չես ծնել, պատիժ, պատիժ: Կատարեց խօսքս: Խեղճ կնիկ, լաւ է, որ կենդանի չես, հըմ, ինչ կ'ուրախանայիր դրան տեսնելով, այս այս այս... զնն, չեմ ուզում, ես որդի չունեմ, կորիք եկած ճանապարհովդ...

Նա շտապով պառկեց, վերմակը քաշեց գլխին և երեսը դարձրեց պատին: Շիկահերը անզառար հառաչում էր:

XIII

Չը նայելով հօր անհիւրընկալ ընդունելութեանը, Դիմաքսեանը մտադրւեց մի առ ժամանակ մնալ հայրենի քաղաքում: Նրա քոյրերը վաղուց կարօտել էին իրանց միակ եղբօրը, պէտք էր գոնէ նրանց թախանձանքը յարգել:

Մարգար աղան, ինչպէս երևեց նրա խօսքերից, իւր աղջկերանց հետ էլ սառն էր: Մենակեցութիւնը օրից օր այդ մարդու մէջ ամրացրել էր մի անգամ չղացած կասկածը: Հնար չը կար նրան համոզելու, թէ իւր զաւակների սէրը շահախնդրութիւնից չէ առաջանում: Նա ինքը երբէք չէր այցելում աղջկերանց և չէր ուզում, որ նրանք էլ իրօն այցելեն: Ապրում էր վեց ընդարձակ սենեակներից բաղկացած հայրական տնում, ինչպէս մի երդւեալ ճգնաւոր: Հնաշէն տան լուսամուտները դէպի փողոց միշտ փակ էին, և ոչ ոք չէր կարող կարծել, թէ այնտեղ ապրում է կենդանի արարած: Նա պահում էր մի ծառայ, որ թէ այգեպան էր, թէ խոհարար և թէ սպասաւոր: Բացի այդ բազմապաշտօն ծառայից, նրա մօտ մուտք ունէր այն շիկահերը, որին Արսէնը տեսաւ Դա ծերունու հեռաւոր աղջկաններից էր, մի վերին աստիճանի հլու, կամակատար և շողոքորթ արարած:

Սարիբէկը—այսպէս էր նրա անունը—կատարում էր Մարգար աղայի կառավարիչ-հաւատարմատարի պաշտօնը: Նրա ձեռքով էին ստացւում գիւղացիներից կալածների հարկը և քաղաքացիներից խանութների ու տների վարձը: Նա էր վաճառում այգիների բերքերը, հաւաքում ջրաղացների եկամուտը և այլն:

Արսէնը կողմնակի ծանօթացաւ գործերի դրութեանը և տեսաւ, որ հօր ձեռքը հաղիւ անցնում է այն եկամտի կէսը, որ պէտք է նրա հաշւով ստացւէր: Մնացեալը ճանապարհին աղի պէս հալւում էր Սարիբէկի խոնաւ ձեռներում:

Գիւղացիները աղի արցունք էին թափում այդ մարդու անունը յիշելիս: Երբեմն խմբերով գալիս էին դադտնի կերպով Արսէնի մօտ և գանգատում: Երիտասարդը լսում էր նրանց աղերսանքը և վրդովւում: Երբէք նա չէր երևակայել, թէ իւր հայրը անգիտակցաբար հարստահարիչի դեր է կատարում:

Նա կամենում էր ամեն բան չալտնել ծերունուն, համոզել նրան խիստ հաշիւ պահանջել կառավարչից: Բայց դրա համար հարկաւոր էր, որ առաջ ինքը գրաւէր նրա հաւատարմութիւնը: Ահա ինչու նա տատանւում էր, վախենալով մի գուցէ իւր միջամտութիւնը աւելի վատ հետեանք ունենայ զիւղացիների համար: Իսկ ծերունին շարունակում էր նրա հետ վարել առաջւայ պէս ցուրտ և անհաշու թւում էր, որ ոչինչ չէ կարող հօր և որդու մէջ բացւած վիհը լեցնել:

Արդէն նա առողջացել էր, ոտքի էր կանգնել և հետեւում էր անձամբ իւր գործերին: Առաւօտից մինչև երեկոյ նա պատում էր իւր տան առջև ձգւած ընդարձակ պարտիզում: Սովորաբար նա հազնում էր կաշւէ պաճկոն մորթեայ աստառով, ձեռին կրում էր երկաթի սուր ծայրով մի ձեռագիպ, ձիշդ ալնպիսին, որ գործէն ածում ժամհարները զաւառներում: Այգեպանը հետեւում էր նրան քայլ առ քայլ և համբերութեամբ լսում նրա կոպիտ ջանդիմանութիւնները, բարձրաձայն գուռները և բազմաոտեսակ օրիգինալ չիշոցները: Երբեմն նա ուսերի վրայ ընդունում էր ծիրանու ուժեղ ձեռով տւած փայտեայ հարւածները: Եւ լսում էր, չէր բողբոջում, և ձւամ բողբոջէր:

Արսէնը հեռւից դիտում էր հօրը և ականջները փակում նրա ծայրայեղ հայհոյանքները չը լսելու համար:

Առաւօտ երեկոյ ներկայանում էր Սարիբէկը: Մարգար աղան, թէյի բաժակը առջևը դրած, պատշգամբի վրայ թիկն տւած մեծ աթոռի մէջքին, լսում էր նրա զեկուցումները: Նա Սարիբէկի վրայ ևս գոռում էր ձիշդ ալնպէս, ինչպէս այգեպան-սպասաւոր-խոհարարի վրայ, նոյն անգուսպ չիշոցներով զարդարելով նրան ոտից մինչև գլուխ, նախահայրերից սկսած մինչև ապագայ սերունդները: Հլու կառավարիչը մի խօսք անգամ չէր արտասանում, դժկամակութեան մի թոյլ նշան անգամ չէր ցոյց տալիս: Ընդհակառակը նրա երեւին նաչողը կը կարծէր, թէ ծերունու հայհոյանքները և գուռները նա հաճոյքով է ընդունում, ինչպէս իւր զանցառութիւնների արժանի վարձ:

Վերջանում էր զեկուցումը, և ծերունին խիստ եղանակով, անընդդիմադրելի ձեռով տալիս էր Սարիբէկին իւր հրամանները:

Այս ինչ խանութպանի ժամանակը լրանում է, պէտք է վարձը աւելացնել. այն միւսը վարձը ուշ է բերում, պէտք է դատաստան քաշել. ցորենը չը պիտի ծախել, անձրև չը կայ, ձմեռը հացի գինը կը բարձրանայ, և այլն և այլն:

Եւ երբ Սարիբէկը, ծառայ եմ հրամանիդ ասելով, խոնարհ գլուխ էր տալիս և յետ ու յետ գնում, ծերունին նրա ետեւից մրթմրթում էր.

— Եւն ծնունդ ես, հացի տէր կը լինես, իմ որդու պէս փիլիսոփայ չես:

Որդին լսում էր և ոչինչ չէր ասում: Նա միայն մտածում էր, ինչպէս անէ, որ Սարիբէկի զեղծումները պարզի:

Մի անգամ, վերջապէս, այլ ևս նա չը կարողացաւ զսպել իրան, ասաց.

— Հայր (երբէք նա հայրիկ չէր ասում), Սարիբէկին ինչքան ռոճիկ էք վճարում:

— Շատ ես ուզում իմանալ, — արտասանեց հայրը, խոշոր ջօնքերի տակից բարկացող աչքերը բարձրացնելով նրա վրայ:

— Այո, շատ հետաքրքրական է:

— Տարեկան հարիւր երեսուն ռուբլի և մի սոմար ցորեն:

— Տարեկան հարիւր երեսուն ռուբլի...

— Եւ մի սոմար ցորեն, ասացի քեզ, — շեշտեց ծերունին:

— Նա կարողանում է այդ չնչին ռոճիկով ապրել:

Ծերունին զարմացած նայեց որդու երեսին: Պարզ էր, որ նրա համար աւելի յիմար հարց չէր կարող լինել:

— Ինչո՞ւ չէ կարող, խօսմ շահագողէ չի, ապրում էլ է ու հինգ երեխայ ու կնիկ էլ է պահում:

— Հինգ երեխայ, այդ անկարելի է:

— Երբ-որ Մարգար աղա Դիմաքսունովը ասում է կարելի է — հրամանքդ թող չը զարմանայ:

Որդին մի քանի վայրկեան լռեց, յետոյ դարձեալ վստահացաւ շարունակել իւր հարցերը.

— Այդ Սարիբէկը մեր թնչն է:

— Մօրդ եղբոր կնկայ եղբոր տղան:

— Նա ձեզ ուղիղ հաշիւ տալիս է:

—Ասելդ ի՞նչ է:

—Ասելս ասն է, հայր, որ այդ մարդը աչքիս մաքուր չէ երևում:

Մերունին մի ձեռք կռթնեց կողքին, նայեց հեզնաբար որդու փոքրիկ հասակին կօշիկների ծայրից սկսած մինչև ճակատը, և, քնթի տակ ծիծաղելով, երեսը յետ դարձրեց:

—Այո, այդ մարդը ինձ կասկածելի է թւում,—շարունակեց որդին,—գիւղացիներն էլ շատ են գանգատւում:

—Գիւղացիները շատ են դանդաղաբանում, գիւղացիներն... Հեզնելով որդու բառերը, ծերունին աթոռը ուղղեց և, երկու ձեռները յենլով ձեռափայտի կռթին, աւելացրեց.

—Ձեր հրամանքը ճանաչում է այդ աւանակներին:

—Ձր գիտեմ, միայն այսքանն եմ իմանում, որ Սարիբէկը ձեր անունը արատաւորում է:

—Լեզուդ փորդ քաշիր հայվարա,—զոռաց յամառ ծերունին, ձեռափայտը այնպէս ուժգին զարկելով, որ նրա սուր ծայրը մի մատնաչափ անցաւ յատակի մէջ,—իմ անունը աշխարհիս երեսին մէկ մարդ է խաչտառակ անում, դո՛ւ, դու, իմ հարազատ որդի, Սարիբէկը ազնիւ մարդ է, նա իմ հրամանով քնում է, իմ հրամանով զարթնում:

Նա մի փոքր լռեց, եղանակը փոխեց և, ձայնին ծաղրական տօն տալով, աւելացրեց.

—Ամօթ չը լինի հարցնելը, հրամանքդ ինչո՞ւ ես խառնւում պառաւ Մարգարի գործերին: Նա հին մարդ է, գիւղացի է, անուս, դու խօսմ փիլիսոփայ ես, քինթ ու պուռնգիցդ իմաստութիւն է թափւում:

—Ես ինձ համար չեմ հոգում, այլ ձեր անւան և ձեր շահերի համար:

—Գնա բանիդ, չեմ ուղում... հառայ—բիդանդ, ջանքմ, չեմ ուղում էլի, խօսմ գլխիս քեզ սուգիս չը սարքեցին, փիէ...

Նա վերկացաւ տեղից և բարկացած մտաւ իւր սենեակը, դռները ուժգին զարկելով:

Այնուհետև Արսէնը այլ ևս չէր խօսում նրա հետ գործերի մասին և առհասարակ հօր ու որդու մէջ մի առանձին խօսակցու-

Թիւն տեղի չէր ունենում: Սակայն մի օր նա վերջին անգամ փորձեց իմանալ, արդեօք հայրը իսկապէս իր քան եկամուտ է ստանում իւր կալաճներէից: Մերունին նոյն անփոփոխ կոպտութեամբ և հակիրճ պատասխանեց.

«Նա դեռ չեմ մեռնելու, տանջւիր»:

Հարկաւ, այլ ևս ամեն մի նոր փորձ պէտք է անաջող անցնէր: Մնում էր բոլորովին լռել, և Արսէնը բոլորովին լռեց:

Այժմ նրա համար ձանձրալի էր ապրել սառնասիրտ հօր ցուրտ, անհիւրընկալ տանը: Նա ձգտում էր հեռանալ հայրական շարկի տակից, ուր մի ժամանակ այնքան փայփայւել ու շոյշոյւել էր սիրող մօր ձեռքում: Բարձր կին, երբէք դու քո որդուն չը վիրաւորեցիր մի դառն խօսքով: Քո մայրական զգացուն սիրտը մօրմօքում էր, երբ տեսնում էիր, թէ ինչպէս ծաղրւում է քո միակ արու զաւակը նոյն իսկ իւր հարազատ հօրից: Դժբաղդ էիր դու այդ մարդու հետ և քո հրեշտակային լուռ ու համբերատար բնավորութիւնը միայն դիմանում էր այդ ինքնակամի կենակցութեանը: Դու անմոռնչ հանդուրժում էիր նրա յամառ կամքին և միայն քո երկնային անզուգական հեղութիւնով կարողանում էիր յաղթել մարմարեայ սիրտը: Ահա ինչու հարազատ զաւակների համար սառած մարդու ժանտ հոգին ջերմութիւն է զգում քեզ յիշելիս, քո ուրախանք մտաբերելիս: Բայց արդեօք այդ անյաղթելի կամքի ցրտութիւնը չէր, որ այնքան վաղ քեզ իջեցրեց գիրեզման...

Արսէնը տխրում էր անգործութեան մէջ: Քոյրերի սէրը միայն փարատում էր նրա թախիժը: Եւ օրւայ մեծ մասը նա նրանց մօտ էր անցկացնում, շատ անգամ էլ այնտեղ էր ճաշում և ընթրում:

Քաղաքում մեծ հետաքրքրութիւն էր շարժել նրա զալը: Հասարակութիւնը խօսում էր ժառանգութեան մասին, ամենքը նախանձում էին նրան: Մարգար աղայի հարստութեան մասին գրեթէ առասպելական լուրեր էին պտտում: Պատմում էին, թէ նա իւր տան ներքնայարկում դիզած ունէ պապերի հաւաքած ոսկիները խաների ժամանակից: Ունեք պնդում էին մինչև անգամ, թէ ծերունին գիշերները այդ ոսկիների տոպրակների վրայ է քնում, չը խնայելով իւր ոսկորները:

Իսկ տեղական երիտասարդները, մանաւանդ ուսուցիչները, աւելի հետաքրքրւած էին Արսէնի անձնաւորութիւնով: Շատերը գալիս էին նրա հետ ծանօթանալու: Նա ընդունում էր նրանց իւր քոյրերի տանը, չը կամենալով զայրացնել հօրը, որ թշնամի էր ամեն մի այցելութեան, ևս առաւել երիտասարդներին:

Նրա քարոզած գաղափարները կազմել էին մի որոշ բանակ: Ունէր նաև հակառակորդներ, որոնք սակայն չէին մօտենում նրան: Կային և այնպիսիները, որ պարծենում էին իրանց հայրենակցի անունով:

Դա մի ակորթելի և անսպասելի նորութիւն էր Դիմաքսեանի համար: Նրա կեանքի մէջ մտաւ մի տեսակ թարմ հոսանք: Նրա տաղտկութիւնը անցաւ, սիրտը զարթացաւ և լցւեց նոր եռանդով: Ուրեմն նրա խօսքը իզուր չէ անցնում, նրա ցանած սերմերը աւազոտ հողի վրայ չեն ընկնում: Այնտեղ, ընկերների, գաղափարակիցների շրջանում նրան հալածում են, ծաղրում, վիրաւորում: Այստեղ չարգում են, պատում և ուշադիր են նրա ամեն մի խօսքին:

Ինչո՞ւ ուրեմն յուսահատուել էր Թող հալածեն, որքան կամենում են, թող թշնամանան, որքան կարող են: Մազի չափ նա չի շեղւիլ իւր բռնած ընթացքից: Նա հաւատարիմ կը մնայ իւր արմատական գաղափարին—քարոզել ճշմարտութիւնը ինչ բանի մասին էլ լինի, ուր և լինի, աներկմիտ, անշեղ, աներկիւղ, և մնալ անդդուելի, ինչպէս սեպացած ժայռ ծովի ջարատե ալիքների առաջ: Ժողովուրդը կարօտ է անկեղծ քարոզչի, բաւական է, որքան նա խաբխափեց տգիտութեան խաւարի մէջ:

Իսկ այդ կամակոր ծերունին թող մնայ նոյնպէս անյողդողդ իւր քարացած աշխարհում: Կենդանին մեռելների հետ գործ չունէ: Թող չամաւը, եթէ կամենում է, բոլորովին մինչև անգամ զրկէ նրան ժառանգութիւնից: Նա կարող է առանց փողի, առանց հասարակական դիրքի, քաղցած փորով, դատարկ զրպանով էլ գործել և օգտաւէտ լինել:

Եւ որ վեց տարի ուսանող եմ եղել, դարձեալ կ'ապրեմ ինչպէս ուսանող:

Մի քանի անգամ նրան հրաւիրեցին այս ու այնտեղ երիտասարդների ժողովներին: Նա հանդիպեց մի քանի առողջամիտ ան-

ձանց, խորհուրդ տւեց նրանց կազմել մի շրջան, որի նպատակը լինէր հասարակ ժողովրդի մէջ տարածել զրագիտութիւն, կարգալու սէր և ժամանակակից դադափարներ:

Առաջարկութիւնը ընդունւեց հրճանքով, կազմեց մի խումբ գործը գլուխ բերելու համար: Եղան և՛ հակառակորդներ, մանաւանդ Վապեան անունով մէկը: Դեռ չոր կազմաւորուել, սեւ երկար մազերով, բարակ ձաշնով, կապոյտ ականոցներով մի հակակրելի մարդ էր, որ Դիմաքսեանի զգւանքն էր յարուցանում: Յետոյ նա իմացաւ, որ այդ Վապեանը առաջ ուսուցիչ է եղել, իսկ այժմ՝ խանութպան է և գիւղացիներին հարստահարում է: Նա բացարձակ յայտնեց, թէ պէտք է այդպիսիներին հալածել, և ինքը զգւանքով երես դարձրեց նրանից:

Շուտով նա դարձեալ սկսեց ձանձրանալ և մտադուեց վերադառնալ Թիֆլիզ: Գաւառական կեանքը թւում էր նրան միակերպ, տաղտկալի: Այստեղ նրա խօսքը ընդունում էին անպայման, առանց քննելու և հակաճառելու: Իսկ նա արդէն կարօտել էր հակառակորդների հետ մրցելուն: Նրա հոգին զգում էր խոչնդոտների հետ անընդհատ մաքառելու սյահանջ: Հարւածել, հարւած ստանալ և այնպէս յաղթանակ վաստակել — ահա նրա ցանկացածը, նրա սրտի և մտքի կերակուրը: Առանց կուրի նա զգում էր իրան առանց թւերի: Նրա սիրտը կրում էր էլէկտրական զօրութեան միայն մի տարրը իւր մէջ: Հարկաւոր էր երկրորդը, արտաքուստ եկած հակառակորդ տարրը, որ շփուելով միմեանց՝ նրա հոգու մէջ առաջացնէին լոյս և ջերմութիւն:

Նա ուղևորւեց Թիֆլիզ: Հայրը չը տւեց նրան իւր օրհնանքը, որովհետեւ նա չը խոնարհեց նրա առջև, չը թեքեց իւր զլուխը կամակոր ծնողի դիմաց: Իսկ ծերունին այդ սպասում էր նրանից: Նա պատրաստ էր ներել որդուն, եթէ միայն վերջինը խոստովանէր, որ սխալած է և միանգամ ընդ միշտ ընդունէր նրա հեղինակութիւնը: Նա յուսով էր, որ վերջը այդպէս էլ կը լինի: Բայց չարգարացաւ այդ յոյսը: Հայրը բաժանւեց որդուց այնքան սառնասիրտ, որքան սառնասիրտ և անբարեհամբոյժ ընդունել էր նրան վեց ու կէս տարի նրան չը տեսնելուց յետոյ:

XIV

Ամառայ ամենաշոք օրերն էին, երբ Դիմաքսեանը հասաւ Քիֆլիզ, նախ և առաջ նա ուզեց տեսնել Մսերեանին, որին կարօտել էր աւելի, քան մի ուրիշ ընկերոջ:

Իդէալիստը իւր փոքրիկ սենեակի բաց լուսամտի առջև գիշերային շաքիով նստած թէյ էր խմում, երբ Դիմաքսեանը ներս մտաւ: Նա ոտքի թռաւ և ուրախ բացականչութիւնով իւր խոշոր թւերի մէջ առաւ ընկերոջը:

— Իսկ ես առանց քեզ տխուր էր: Նստի՛ր ու պատմի՛ր: Մերունին կենդանի է, առողջացած, փառք Աստուծոյ: Բայց ինչու այդպէս նիհարել ես, երեւի, հայրական հացը քեզ չէ զալիս: Ասա՛, եղբայր, ասա՛, ի՞նչ է անում մեր սիրելի գաւառը, չէ՞ որ մեր յոյսերը նրա վրայ են: Ոչ, ոչ, նախ և առաջ օձի մասին: Ի՞նչ է անում, հանգիստ էր:

— Հանգիստ էր, որովհետեւ այնտեղ նրան զրգոող չը կար:

— Եւ ուրմիս էիր:

— Ո՞չ:

— Ո՞չ:

— Ինձ թւում է այդ օձը որքան էլ տանջէ, դարձեալ ինձ կենդանութիւն տուողը նա է: Մի ամսից աւելի է նա չէ կծում իմ սիրտը, և ես, կարծես, թմրած եմ:

— Կը դա՛ ժամանակ, դու հակառակը կ'ասես: Բայց պատմի՛ր, պատմի՛ր:

Դիմաքսեանը հաղորդեց իւր տպաւորութիւնները: Մսերեանը լսում էր և մերթ-ոգեորւում, մերթ տխրում, մերթ ուրախանում, նայելով, թէ ընկերը ինչ է պատմում:

— Ուրեմն այնտեղ մարդիկ շատ էլ մեռած չեն, ինչպէս կարծում էինք, — գոչեց նա յափշտակելով, — ուրեմն դարերով թմրած մարմինը կենդանութեան նշաններ է ցոյց տալիս: Տեսնում ես, ասում էի, որ ոչ մի աշխատանք իզուր չէ անցնում: Գործիք, եղբայր, գործիր որքան եռանդ և ոյժ ունես: Ինձ մի՛ նայիլ, ես ուրիշ եմ, իմ աշխարհը անա սրանց մէջ է:

Նա ցոյց տւեց սենեակի անկիւնում դրած պահարանը, որի տախտակեայ յարկերը տքնում էին մեծահասոր գրքերի ծանրութեան տակ:

Նա պատմեց, որ Դիմաքսեանը գնալուց յետոյ ինքը տնից շատ չէ դուրս եկել: Տեսնում է, որ մարդիկ նրան չեն հասկանում, շատերը մինչև անգամ ծաղրում են նրան, համարելով դատարկ ֆրազեր: Ե՛հ, երբ և է նա ասել է, թէ օգտակար մարդ է: Միայն չէ կարող, չէ կարող հաշուել Նիւթապաշտութեան հետ: Իսկ ո՞վ չէ Նիւթապաշտ: Ո՞վ կարող է խելօք համարել մի մարդու, որ իրան բաղդաւոր է զգում, երբ ունէ գրքեր, ծխադուխտ և մի բաժակ թէյ: Բաց միթէ գրքերը վատ ընկերներ են: Ոչ, ոչ, աւելի հաւատարիմ, աւելի ուրախալի հասարակութիւն դժւար է գտնել: Լինել միշտ բարձր խելքերի, հանճարների, հոգեբան-փիլիսոփաների, սրամիտ սրտագէտների ընտիր ընկերութեան մէջ, մի՞թէ այդ երջանկութիւն չէ: Իսկ Արսէնը չէ կարող բաւականանալ այդ հասարակութիւնով: Նա Մսերեան չէ և չը պիտի լինի: Նա գործի մարդ է, ծնւած է մի տգէտ ժողովրդի խաւար միտքը լուսաւորելու, ծնւած է կռելու, յաղթելու և յաղթւելու համար: Թող գնաց իւր ընտրած ճանապարհով, տեսնում է որքան արձագանք է գտնում իւր խօսքը մարդկանց սրտում:

—Օ՛հ առաջ, քաջ եղիր,—աւարտեց Մսերեանը ուրախ տոնով,—դու մտքի զինուոր ես, ես գրքերի կենդանի պահարան:

Թէյ խմելուց յետոյ նրանք դուրս եկան զբօսնելու: Մսերեանը տեղեկութիւններ հաղորդեց ընկերների մասին: Բժիշկ Սալամբէկեանը մեկամաղձոտ դէմքով ման է գալիս, միշտ կրկնելով, թէ աշխարհը դատարկ բան է: Վէքիլեանը և Բարաթեանը մտադիր են քաղաքին Դումաչի առաջին ընտրութիւններին իրանց քւէտովը դնել և այժմեանից ձայներ են գրաւում: Պետր Սոլովոնիչ Բախտամովը նրանց համար աշխատում է:

—Եւ կ'ընտրւեն, կը տեսնես, այդ մարդկանց ամեն բան յաջողում է:

Յանկարծ Մսերեանը ճակատին խփելով գոչեց.

—Այ յիմար յիշողութիւն:

—Ի՞նչ կայ:

—Ամենաշլիսաւորը մոռացայ ասել: Քեզ ուզում են Ներսիսեան գպրոցի տեսուչ նշանակել:

—Ի՞նչ:

—Այո՛, քեզ:

—Այդ անհաւատալի է:

—Իսկ ես մեր լրագիրներին լեզուով կ'ասեմ՝ «ստոյգ աղբիւրներէից տեղեկացանք», որ...

—Որ հոգաբարձութիւնը Արսէն Դիմաքսեանին ատելով ատում է:

—Սխալուում ես, քո զնալուց յետոյ քամին ուրիշ կողմից է փչում:

Նա պատմեց, թէ դպրոցի շինութեան խնդիրը կուածաղիկ է դարձել: Աւելի առաջադէմները պահանջում են, որ դպրոցը փոխւի մի ուրիշ տուն, իսկ հնամուլները վախենում են աւելորդ ծախսից: Կռիւլը յայտնեցիք է սկսել, բայց նա ուրիշ պատճառներ ունէ: Մի առևտրական-հոգաբարձուի մուրհակը չեն զեղջել բանկում, նա թշնամացել է բանկիր-հոգաբարձուի հետ: Մի փաստաբան-հոգաբարձու դատարանում պաշտպանում է մի կալւածատէր-հոգաբարձուի հակառակորդին, նրանք թշնամացել են:

Դպրոցը դարձել է մի հասարակական բաղնիք, մարդիկ իրանց կեղտոտ շորերը անտեղ են լանում: Բանից դուրս է գալիս, որ այդ տեսուչ Համբարեանը եզուիտ է: Դպրոցի շինութեան խնդիրը ինքը չէ զարթեցրել, աշխատում է դործը քանդել: Նրա դէմ կազմւել է մի կուսակցութիւն, որ ուզում է հեռացնել նրան դպրոցից:

—Շատ ուրախ եմ. նա ի՞նչ մանկավարժ է, որ վաշխառութիւնով է պարապում, — հարցրեց Դիմաքսեանը զարմացած:

—Համբարեանը, մի՞թէ:

—Այո՛, դու այդ չը գիտէիր. երևակայիր, քսանուհինգ հազար քուրլի դրամագլուխ ունէ, տասնուհինգ տոկոսով տալիս է սրան ու նրան, նոյն իսկ ուսուցիչներին: Այս էլ «ստոյգ աղբիւրներից տեղեկացանք»:

Երկու օր անցած Դիմաքսեանը հրաւիրեց այն հոգաբարձուի մօտ, որ սկզբում աշխատել էր նրա համար դպրոցում տեղ բանալ: Նա յայտնեց հոգաբարձութեան նախընթաց երեկոյ կայացրած վճիռը և աւելացրեց, թէ իսկապէս ինքն է Համբարեանին «վռն-դելու» սկզբնապատճառը:

—Նշքայր, քանի տարի էր չէինք կարողանում այդ մարդուց ազատւել: Սիւլիւկի պէս կպել էր դպրոցին ու ծծում էր, էլ ի՞նչ

ախտ ասես մտցրել է այնտեղ, ինչ ինտրիգներ ասես, հնարում էր ձշմարիտն ասեմ, եթէ մենք մի քիչ ձեռք հետ վատ էինք, պատճառը նա էր, հազար ու մի տեսակ բաներ էր պատմում ինչ էլ է, յուսով եմ, որ մենք համերաշխ կը գործենք, այնպէս չէ:

—Վաշխատեմ միշտ դպրոցի շահերին ծառայել:

Նա մի պայման միայն դրեց, որ հոգաբարձութիւնը երբէք չը խառնէի դպրոցի բարոյական և ուսումնական գործերի մէջ:

—Արեք, ինչ-որ կամենում էք, բայց զգոյշ, որ շատ էլ չը գրգռէք մեր հակառակորդներին:

Ամբողջ օգոստոս ամիսը Դիմաքսեանը տենդային գործունէութեան մէջ էր: Ամեն օր գնում էր դպրոց, չը նայելով, որ այնտեղ դեռ գործ չունէր: Նա դիտում էր բակը, սենեակները, խոհանոցը, հարց ու փորձ էր անում գիշերօթիկներին նրանց դրութեան մասին, քննում էր նրանց կերակուրները:

Նա լսեց զանգատներ վերակացունների դէմ: Նա տեսաւ, որ կերակուրները վատ են պատրաստուում, սննդաբար չեն: Գիշերօթիկները թող են, հիւանդոտ, դեղնած, ամենքի մէջ նկատուում է արեան սակաւութիւն:

Այս բոլորը տեսնելով, նա կազմեց արտաքին փոփոխութիւնների մի ցուցակ, որ պէտք է շուտով ներկայացնէր հոգաբարձութեանը:

Հասաւ սեպտեմբերը: Դասերը սկսեցին: Ուսուցչական խումբը նրան շնորհաւորեց: Ոմանց կողմից նա տեսաւ անկեղծ ուրախութիւն: Իսկ շատերի սիրալիր խօսքերի և բարեկամական ցոյցերի տակ նկատեց չկամութիւն:

Նա գիտէր, որ այլ կերպ չէր կարող լինել. ամենքին սիրելի լինել, կը նշանակէ ամենքի քմեքին հաճոյանալ: Նրա անշեղ բնաւորութիւնը չէր սիրում երկդիմի վարմունք: Նա չը գիտէր արտաքուստ ժպտալ, ներքուստ հայհոյել:

Ահա ինչու նա չէր կարողանում մոռանալ Վէքիլեանի, այդ կարծեցեալ բարեկամի, թշնամական վարմունքը: Ահա ինչու քանի գնում այնքան նրա սրտում ատելութիւն էր աւելանում դէպի Բարաթեանը: Այդ մարդը նրան դեռ բացարձակ թշնամութիւն չէր անում, բայց թէ նա բարեկամ չէր—այդ էլ պարզ էր նրա համար:

Մի քանի անգամ Դիմաքսեանը պատահեց փողոցում թէ մէկին և թէ միւսին: Վէքիլեանի հետ նա չէր խօսում, դադարել էր մինչև անգամ նրան բարեկեղծ: Իսկ Բարաթեանը մօտեցաւ նրան, ձեռք սեղմեց և շնորհաւորեց, զօշելով.

—Շատ ուրախ եմ, շատ ուրախ եմ:

—Շնորհակալ եմ: Իսկ դու, ասում են, մտադիր ես քաղաքային իրաւասու ընտրել:

—Ե՛ս, Ոչ, բարեկամ, ժամանակ չունեմ: Ես զբաղւած եմ ամուսնութեանս հոգսերով. չէ՞ որ սեպտեմբերին պսակում եմ Գայիանէի հետ:

Եւ միթէ Դիմաքսեանը մոռացել էր չարաբաստիկ հանգամանքը և միթէ նա չէր զգում, որ իւր առջև կանգնած է այն մարդը, որ անհուն վիշտ էր պատճառել նրան թէ կամայ թէ ակամայ: Ինչո՞ւ ուրեմն Բարաթեանը կրկին մատ է խփում նրա սրտի խոցին: Այո՛, անշուշտ նրա համար, որ զգալ տայ նրան իւր գերազանցութիւնը, իւր տարած յաղթութիւնը:

—Յուսով եմ, որ հարսանիքիս հրուէրը ստանալով, կը բարեհաճես ներկայանալ ինչպէս ընկեր-բարեկամ:

Այդ արդէն չափազանցութիւն էր: Դիմաքսեանը ապշած նայեց նրա երեսին: Նա ոչինչ չ'ասաց, և ի՞նչ կարող էր ասել: Օձը արդէն զարթնել էր և պաշարած թոյնը տարածում էր նրա ամբողջ մարմնի մէջ:

Առանց մի բառ արտասանելու, առանց մինչև անգամ ձեռնալու, նա զունատւած երեսը շուռ տուեց և հեռացաւ:

Բարաթեանը չարախնդութեամբ նայեց նրա ետեւից և մըտքում ասաց.

«Դու ինձ պատերազմ ես յայտնում, շատ գեղեցիկ, տեսնենք ո՞վ կը տանի յաղթութիւնը...»

Եւ թոյլ շլացնելով, հանդարտ և հպարտ շարունակեց իւր ճանապարհը:

XV

Պսակադրութեան պայմանաւորւած ժամանակը մօտենում էր, Բարաթեանի անհանգստութիւնը աւելանում: Օժիտի խնդիրը դեռ

չէր պարզուել: Իսկ Պետր Սուրմենիչը հանգստանում էր սեպհական ամարանոցում: Օրւայ մեծ մասը նա, մի երկար ճիւղաւոր փայտ ձեռին, զբօսնում էր իւր բնակարանի առջև ձգւած հասարակական պարտիզում: Նա իրանից ձնացնում էր քաղաքական գործերից յոգնած մի եւրոպական բուրժուա, որ նոր ոյժեր է ժողովում հայրենիքին նոր ծառայութիւններ անելու:

Հարսանիքի հոգսերը նա լիովին ձգել էր իւր կնոջ և քրոջ աղջկայ վրայ: Շաբաթը մի անգամ տիկինը և օրիորդը գալիս էին քաղաք հագուստներ պատուիրելու:

Բարաթեանը գիտէր նրանց գալու ժամանակը: Որոշեալ ժամին նա միշտ երկաթուղու կայարանումն էր լինում՝ նրանց դիմաւորելու համար: Գալիանէն ուզում էր ամեն բան նրա ճաշակով գնել և կարել տալ. «Լստի ուր գնում էր, նրան էլ հետը տանում էր: Հարսանիքի պատրաստութիւնները օրիորդին կլանել էր լիովին: Ամբողջ օրը նա չափում էր, կտրում, փորձում և անհամբեր սպասում երջանիկ օրին: Եւ նա ժամանակ չունէր քննելու, թէ ինչու տիկին Բախտամեանը այնքան հաշտ է իւր հետ, որ, կարծես, նախկին նախանձի նշոյլն անգամ չէր մնացել:

Մի օր Բարաթեանը, վերջապէս, վճռեց կողմնակի կերպով խօսք բաց անել Գալիանէի հետ օժիտի մասին: Գալիանէն այնքան համոզւած էր նրա սիրոյն, որ ինքը առ այժմ աւելորդ էր համարում փողի մասին խօսելը: Արժէր միթէ սիրոյ բանաստեղծական հրապոյրը համեմել նիւթականով և փոխադարձ զգացման երկնային հմայքը պրողա դարձնել: Փոխադարձ, այո, որովհետեւ Բարաթեանն էլ սիրում էր նրան և սիրում էր անկեղծ: Միայն նրա զգացումը այնքան կուրացուցիչ չէր, որ միանգամայն մոռացնել տար ապագայի խնդիրը: Չէ՞ որ կանցնի բանաստեղծականը, և կեանքի իրականութիւնը մի օր կը մերկանայ ապագայ ամուսինների առաջ իւր բոլոր անողոք պահանջներով:

— Ուրեմն դու և Ովսաննան ունէք տարեկան հինգ հազար րուբլի եկամուտ, — կրկնել տւեց Բարաթեանը Գալիանէին, — կը նշանակէ քո մասը տարեկան երկու հազար հինգ հարիւր է:

— Այո, ի՞նչ կայ, ինչու լռեցիր:

— Պետր Սուրմենիչը ասում էր, թէ քո ծնողները ոչինչ չեն թողել:

—Ի՞նչպէս, դու ուրեմն նրա հետ խօսե՞լ ես այդ մասին:

—Նա չէի հետաքրքրուում, նա ինքը ասաց հէնց այն օրը, երբ ես գնացել էի ձեռք խնդրելու:

—Նա չէ կարող այդպէս ասել, այդ անկարելի է:

—Հաւատացնում եմ, որ ասաց:

Գալիանէն լռեց: Այդ լուրը նրա համար զգալի և տխուր լուր էր, բայց ասելի անտանելի էր, որ Բարաթեանը խօսում էր օժիտի մասին:

—Լաւ, — ասաց նա, — ես նրանից բացատրութիւն կը խնդրեմ:

—Այո, սիրելիս, խնդրիր: Դու ուրիշ բան չը կարծես, ես փողասէր չեմ, բայց եթէ կայ, ինչու ուրիշների մօտ մնայ, այնպէս չէ:

—Ի հարկէ...

—Վերջապէս, տարեկան երեք հազարը մեզ համար մեծ բան է, դու կարող ես շիկով ապրել:

—Ինձ շիկ հարկաւոր չէ, բաւական է, որ դու ինձ միշտ սիրես:

—Ախ, սիրելիս, ի հարկէ, պէտք է միշտ սիրեմ, բայց Պետր Սոլոմոնիչի հետ խօսիր: Իմ սէրը դէպի քեզ անհուն է, միթէ դու չը գիտես: Այո, շուտով խօսիր, հէնց այսօր կամ վաղը: Միւս անգամ զալիս ինձ համար դրական պատասխան բեր: Միայն իմ անունը չը չիշես, այսինքն չ'ասես, թէ ես եմ քեզ սովորեցրել կամ ինձ հետ այդ մասին խօսել ես: Ախ, սիրելիս, երբ պէտք է հասնի երջանիկ օրը...

Երկու շաբաթ էր մնում հարսանիքին, երբ Գալիանէն, վերջապէս, չարմար ժամանակ գտաւ իւր քեռիի հետ խօսելու: Պետր Սոլոմոնիչը սկզբում անորոշ պատասխաններ էր տալիս: Բայց, երբ տեսաւ օրիորդի թախանձանքը, հարցրեց.

—Փեսացո՛ւդ է սովորեցրել այդպէս հումարձակ խօսել:

—Նա օժիտի մասին մի խօսք անգամ չէ խօսել, նա ինձ այնքան սիրում է:

—Սիրում է:

—Ինչ էք ուզում ասել, քեռի:

—Ուզում եմ հաստատ իմանալ, նա քեզ սիրո՞ւմ է:

—Այո, շատ:

—Այնքան, որ եթէ դու աղքատ լինես, էլի քեզանից չի հեռանալ:

—Եթէ ես բոլորովին աղքատ լինէի, էլի ինձանից չէր հրաժարւիլ նա:

Պետր Սոլովոնիչը մի զննողական հայեացք ձգեց նրա վրայ: Յետոյ նա բացաղբեց, թէ Գայիանէն աղքատ չէ, նրա հօրից մնացել են մի շարք խանութներ: Բայց նա փորձում էր թէ Բարաթեանին և թէ Գայիանէին: Իսկ այժմ թող Գայիանէին յայտնի լինի, որ նա ունէ տարեկան երեք հազար հարիւր յիսուն թուրքի զուտ եկամուտ: Երբ որ ուզենայ, կարող է կալւածները իւր անունով հաստատել տալ: Եւ Պետր Սոլովոնիչը Գայիանէին խորհուրդ էր տալիս իւր անունով հաստատել և ոչ ամուսնու:

—Այդ միեւնոյնն է, քեռի,—ասաց օրիորդը սիրտը շնորհակալութեան զգացումներով լի դէպի ազնիւ ազգականը:

—Ի հարկէ, միեւնոյնն է, բայց դու լսիր փորձած քեռիիդ խորհուրդը: Բացի դրանից, բանկում ունես եօթ հազար թուրքի զուտ փող, այդ էլ կարող ես հէնց այսօր ստանալ: Հայրդ մի քանի պարտքեր էր թողել, բոլորը վճարւած են քո եկամտից, այդ եօթ հազարը մնացորդն է:

—Մի՛թէ, ես այդ չը գիտէի,—գոչեց Գայիանէն ոգևորւած:

—Ունես, ունես, որդի, ես զրկող ազգականներից չեմ, փառք Աստուծոյ, ինքս այնքան ունեմ, որ որդոց որդի հերիք է իմ երեխաներին:

Հէնց միւս օրը Գայիանէն շտապեց քաղաք և ուրախալի լուրը հաղորդեց Բարաթեանին:

—Երեակայիր, քեռին քեզ և ինձ փորձելու համար էր թագցրել իմ ունեցածի մասին,—գոչեց նա զւարթ ձայնով և պատմեց Պետր Սոլովոնիչի ասածը:

Բարաթեանը մի փոքր շփոթւեց, ամաչելով իւր վարմունքից: Նա զգաց իւր փոքրոգութիւնը և շտապեց մի կերպ սխալը ուղղել:

—Իսկ դու էլ երեակայիր, որ ես էլ քեզ էի փորձում: Օժիտի մասին խօսելով, կամենում էի իմանալ, արդեօք կարծիքդ

կը փոխմն իմ մասին: Այժմ տեսնում եմ, որ դու հաւատում ես իմ անկեղծ սիրոյն, ուրեմն երջանիկ ենք...

Տաս օր անցած կատարւեց հարսանիքը, մի փառաւոր հարսանիք Պետր Սողոմոնիչի շնորհով: Հրաւիրւած էին թեմական առաջնորդը, նահանգապետը, գեներալներ, հիւպատոսներ, քաղաքագլուխը բոլոր առաջնակարգ իրաւասուների հետ: Վերջապէս, երեան եկաւ այդ Ամբակում Աֆանասիեւիչ կուլած իրաւասուն, որի ասածներէն Պետր Սողոմոնիչը միշտ ցիտատներ էր բերում: Դա տեղական յայտնի տուգներից մէկն էր, յայտնի, բացի իւր դիրքից, երեք արշին շրջապատ ունեցող փորով և ձմերուկի չափ երեսով: Բարաթեանը իւր կողմից հրաւիրել էր ընկերներից միայն մի քանիսին: Անգործ Մսերեանը մոռացել էր, խաչեղբայրը Վէքիլեանն էր:

Դիմաքսեանը հրաւիրատումը պատռեց և ձգեց մի կողմ: Այդ հրաւերը նա համարում էր մի նոր ծաղր և վիրաւորանք Բարաթեանի կողմից:

Նոր պաշտօնը նրան գրաւել էր բոլորովին: Օգոստոսի ընթացքում ցուցակագրած թերութիւնները նա ասպարէզ էր հանել: Կողմնակից հոգաբարձուները, հակառակ դիմադրող կուսակցութեան, վճռեցին կատարել նրա պահանջները:

Իսկ ինտրիգները շարունակւում էին, մանաւանդ ուսուցիչների մէջ: Գերմանական մանկավարժ Ինիաթեանը, այդ դեղնադոյն աչքերով և սառն դէմքով երիտասարդը, վիրաւորւել էր, որ տեսչական պաշտօնը իրան չեն յանձնել: Օգնութեան կանչելով իւր մանկավարժական պաշարը, նա կատաղի կերպով բողոքում էր Դիմաքսեանի դէմ: Նրա կարծիքով, նոր տեսուչը ոչինչ և ոչինչ չէր հասկանում, որովհետեւ մանկավարժութեան մէջ մասնագէտ չէր: Յանուն Հերբերտ-Յիլլեր-Պետտալոցիի ուրախանների նա պարզել էր իւր զրօշակը մի լրագրում և անստորագիր յօդաւանդներով հարւածում էր Դիմաքսեանի սիստեմը:

Իսկ Դիմաքսեանը ընդունում էր այդ յարձակումները: Մծում էր նրանց թոյնը իւր սրտի մէջ և յաճախ իւր մենութեան մէջ վրդովւում, որովհետեւ նրա ուղղութիւնը բացաղրւում էր սխալ, վաչր ի վերոյ, անբարեխիղճ կերպով: Հարկաւ, նա բոլորին պատասխանում էր: Բայց երբեմն հակառակորդները այնպիսի վտան-

գաւոր ակնարկութիւններ էին անում, որոնց դէմ նա դժւարանում էր պատասխանել: Դա վերաբերւում էր նրա քաղաքական հայեացքներին...

Մի առաւօտ նա, սովորութեան համեմատ, կանուխ զարթնելով, կամեցաւ պարապել մինչև դպրոց գնալը: Բայց զգաց մի թեթեւ տկարութիւն և թոյլ գլխացաւ: Նա չը կարողացաւ պարապել: Աւհասարակ վերջին օրերը նա առողջ էր զգում իրան, բայց ուշադրութիւն չէր դարձնում: Նա հագուստով պառկեց անկողին հանգստանալու, թէև նոր էր վերկացել:

Սիրականը սամօւարի և կօշիկների հետ ներս բերեց այն օրւայ լրագիրները: Այժմ հակառակորդները Դիմաքսեանի դէմ գրում էին գրեթէ ամեն օր:

Այս անգամ նրա աչքին ընկաւ մի ֆելիէտօն: Նա սկսեց կարդալ: Դեռ մինչև այժմ նա իւր մասին չէր հանդիպել մի այդպիսի կծու, ծաղրական գրածի: Ֆելիէտօնի վերնագիրն էր «Ողնին Լիւտերի քղամիդով»: Երգիծական ոճով պատկերացրած էր մի «հերոս», սնալիսութեան զգացումներով լի: Նրա կերպարանքը նկարագրւած էր ձիշդ այնպէս, ինչպէս էր Դիմաքսեանը, ֆոտոգրաֆիական բոլոր մանրամասներով:

Որքան ծաղր և հեգնութիւն կար այդ նկարագրի մէջ: Որքան օձային սողոսկուֆներ դէպի «հերոսի» հոգեկան աշխարհը: «Ողնին» մտնում է դպրոց, «ողնին» մտնում է ընտանիքների, հասարակական բոլոր հիմնարկութիւնների, բոլոր խաւերի մէջ: Ամեն տեղ նա ոգևորւած նոր մտքեր է քարոզում: «Մկները դուրս են գալիս բներից ականջ դնելու և իրանց պոչերը շարժում են նրա առջև: Մի օր «ողնին» ֆրակ է հագնում, սպիտակ փողկապ կապում, գնում է մի գեղեցիկ և հարուստ օրիորդի ձեռքը խնդրելու: Նա արտասուքը աչքերին թաւալւում է բազկաթոռից օրիորդի ոտների տակ, անշնորհ կերպով իւր փշերով ծակոտում է ձեռները, նրա հօրեղբայրը գալիս է և կօշիկ ծալրով «ողնին» դուրս շարժում: «Կանաչք և օրիորդներ, ծերեր և երիտասարդներ, զգոյշ կացէք «ողնից», նա ձեր մէջ է պատում»:

Նա շարտեց լրագիրը մի կողմ և ոտքի կանգնեց: Նա կամեցաւ ծիծաղել, արհամարհել, բայց օձը կատաղել էր: Ո՛չ, թող

Մսերեանը անտարբեր մնալ իւր փիլիսոփայական հայեացքների մէջ, իսկ նա չէ կարող սառնարիւն կրել այդ սոոր հարւածները։ Ի՞նչ պատասխանել, հարւածը ո՞ր կողմից ուղղել, որ խոցոտի, վիրաւորի, թաւալազդոր անէ հակառակորդին։

«Հալածել մարդուն նրա համար, որ նա յանդգնում է իւր գլուխը ձեր սոոր մակերևութից բարձրացնել, հալածել նրան տղամարդի զէնքով։ Այդպէս, ուրեմն, դուք ինքներդ ձեր ձեռքով հանում էք այն խցանը, որ հազիւ զսպում էր իմ մէջ կուտած թոյնը։ Աս, սպասեցէք և կը տեսնէք, որ քան խորը կը ցցւեն ողնիի ասեղները հասարակութեան խոցերի մէջ, որ նրանց միջից դուրս հանեն վարակիչ թարախը»։

Նա արագ արագ անց ու դարձ էր անում սենեակում։ Նրա երեսին դռն չը կար, նա դողում էր ամբողջ մարմնով։ Նա փորձեց հարւածին պատասխանել իսկոյն, սակայն ձեռը չը հնազանդւեց կամքին։ Նա շտապով դուրս եկաւ տնից։ Նա ցանկանում էր հանդիպել մէկին, բերանացի արտայայտել սրտի մաղձը։ Նա քայլերը ուղղեց դէպի Մսերեանի բնակարանը։

Առաւօտեան դեռ ութ ժամն էր։ Փողոցներով անցնում էին միայն խոհարարներ, բանւորներ և սայլեր։ Երկինքը ամպամած էր, գիշերը մինչև լոյս անձրեւել էր։ Թեթեւ աշնանային քամին թօթափում էր ծառերի դեղնած տերեւները և զարդարում ցելսոտ մայթերը։

Նա այնքան յուզւած դուրս եկաւ տնից, որ մոռացաւ վերարկուն և կալոշները հագնել։ Նա զգաց ոտների վրայ խոնաւութեան ազդեցութիւնը։ Բայց չը կամեցաւ տուն վերադառնալ։ Նա կառք փնտռեց, չը գտաւ։ Այն ինչ Մսերեանը ապրում էր Քուռ գետի միւս ափում, մի խուլ փողոցի անկիւնում։

Դիմաքսեանը անցնում էր կամրջով։ Յանկարծ հեռւից նա տեսաւ մի կառք, ապա երկրորդը, երրորդը և մի շարք միմեանց ետևից, որ դուրս էին գալիս փողոցի ծալքից։

Նա կանգ առաւ։ Երևի, կառքերից մէկը դատարկ կը լինի, պէտք է սպասել։ Մի րոպէում առաջին կառքը հաւասարւեց նրան։ Դա մի ծածկած կարեթ էր։ Երկու սպիտակ նժոգներ ամուլի արագութեամբ թռցնում էին նրան առաջ։

Մի վայրկեան Դիմաքսեանի աչքերը փակ լուսամտով թափանցեցին կառքի ներսը: Մի թարմ, առոյգ և ուրախ երիտասարդ ժպտաց, գլուխը շարժելով, ժպտաց և՛ մի կանացի վարվուռն և երջանիկ դէմք: Նրա կապտագոյն աչքերը պապղացին սև ու երկար թերթերունքների միջից:

Կասկած չը կար, որ նրանք էին:

Ձոյգի ետեւից երևեցան Վէքիլեանը տիկին Բախտամեանի հետ, Պետր Սոլոմոնիչը Ուսաննայի հետ և մի շարք ծանօթ ու անծանօթ մարդիկ ու կանայք, զոյգ-զոյգ նստած առանձին-առանձին կառքերում:

Նա կանգնած էր և նայում էր լուռ, սակայն շատ բան արտայայտող, երջանիկ հանդիսի ետեւից: Կամրջի ծայրում կարէթը ծռւեց դէպի ձախ: Նա սլանում էր դէպի երկաթուղու կայարանը: Երջանիկ զոյգը գնում էր ճանապարհորդելու:

Նա ամբողջ մարմնի մէջ զգաց մի տարօրինակ սառնութիւն: Կարծես, արիւնը նրա երակների մէջ դադարեց վազելուց: Անցաւ, ուրեմն, նրա աչքի առջև այն երանութիւնը, որին նա յանդգնել էր մի ժամանակ իւր համար երազել: Գնաց հակառակորդ իւր յաղթութեան պտուղը վաշելելու: Իսկ նա ընկճւած, ոչնչացած, հրապարակական ծաղրի ենթարկւած, կանգնել է և նայում չքացող բազդի ետեւից:

Նա ձեռը յենեց կամրջի լապտերի թուջեայ սիւնին և անզգայարար ցած նայեց: Այնտեղ, հսկայական կամարների տակ մռնչալով անցնում էր պղտոր, յորպացած, դեղնագոյն գետը: Մի վայրկեան նրա աչքերը մթադնեցին, գլուխը պտտեց, ծանրացաւ թւաց նրան, որ մի աներևոյթ ձեռք մղում է նրան դէպի ցած: Դա ընթացող ջրի ձգողական ոյժն էր: Նրա մարմնով անցաւ մի սուր սարսուռ: Նա երեսը յետ դարձրեց և վերադարձաւ տուն:

Սիրականը պատշգամբի վրայ նստած, լսելի ձայնով կարդում էր Ռոզին Լիւտերի քղամիդով: Նրա շիւ աչքերի մէջ նշմարւում էր զւարճութեան փայլը. երևի, նա գրւածքը շատ էր հաւանել:

—Ներս եկ,—հրամայեց Դիմաքսեանը խեղդւած ձայնով:

Նա գրեց երկու նամակ և տւեց ծառային, ասելով.

—Տար այս մէկը դպրոց, իսկ միւսը Մսերեանին:

XVI

Բժիշկ Սալամբէկեանը հիւանդանոցից նոր էր վերադարձել և մէջքի վրայ պառկած նայում էր առաստաղին։

Արդեօք աւելի լաւ չէր լինիլ, մտածում էր նա, մի որ և է վանքում նստած Սաղմոս կարդացի մարդկանց մեղքերի թողութեան համար, քան թէ նրանց բժշկէի մարմնաւոր ցաւերից։

Ասում էին և ինքն էլ տեսնում էր, որ բժիշկները առհասարակ ճարպիկ մարդիկ են, դէս ու դէն են վազում, միմեանցից հիւանդներ խլում կամ առողջներին հիւանդացնում։ Իսկ ինքը ինչ է անում։ Ամսական ստանում է յիսուն, վաթսուն բուբլի և, կարծես, արդէն հասել է բազդի զենխախն։

Վամ պէտք է ես էլ շաւառտանութիւն սկսեմ, կամ թէ չէ՝ դա ինչ ցաւիս բժիշկն եմ։ Գնում եմ ամեն օր հիւանդանոց և տեսնում եմ մի շարք գլուխներ։ Փը՛ղկ, ինչ գլուխներ ու դէմքեր։ Ձեռք տուր, շէշտուր հանիր, պրծաւ զնաց, յետոյ դալիս եմ, մէջքիս վրայ ահա այսպէս պառկում (նա ոտները բարձրացրեց և դրեց անկողնակալի կողի վրայ) ու ինքս ինձ ասում աշխարհս դադարի բան է։ Ասենք, զահրումարը դադարի բան է, բայց մարդս մի քիչ էլ եռանդ պէտք է ունենայ, չէ՞...»

Այ տղայ, արի պսակւենք,—գոչեց նա յանկարծ և գլուխը մի քիչ բարձրացրեց,—բայց ո՛չ, ամուսնութիւնն էլ խաթարաւա շատ ունի։ Մէկ էլ տեսար ծնեց։ Սատանան դիտէ ծնունդն էլ ինչպէս կը լինի, պլաց ենա ա պրեմէ, էպիդիոտոմիա, լիպոօպէլիֆոտոմիա, իսկ երեխաները, հոհոհ, դիֆտերիա, սկարլատինա, ֆօլիկուլեարնայեա ժաբա, թիւս, թիւս, թիւս...»

«Ձեմ ուզում, չեմ ուզում, կրկնեց նա, ձեռները այնպէս շարժելով, որ, կարծես, նոյն բոպէին զոները բացւեցին և կէս դիւժին երեխաներ ճըւճըւալով ներս թափւեցին։

—Ինչ է պատահել, բժիշկ,—գոչեց Մսերեանը, շատաւով ներս մտնելով իւր հաստ ձեռափայտը և լայնեզր դլսարկը ձեռին։

Բժիշկը մէջքի վրայ շուռ եկաւ ընկերոջ ձայնին։

—Այդ զմեռ ես։ Հը՛մ, ինչ է ասում իդէալիստի վարդազոյն երեւակալութիւնը ինքնազորիաների մասին։

— Ժամանակ չէ, եղբայր, պատերի հետ մասլահաթ անելու։ Այն ինչ հօրս ցաւն էին տալիս, չէիր ուղում։ Վերկաց ոտքի։

— Այսպէս աւելի բանաստեղծական է, պառկիր, զրոյց անենք։

— Վերկաց, ասում եմ, Արսէնը հիւանդ է։

— Հոգեպէս, թէ մարմնապէս։

— Երեսնութ ու վեց տասներորդական աստիճանի տաքութիւն ունի, իսկոյն չափեցի։

— Ասենք դա նրա նորմալ դրութիւնն է, տեմպերատուրան շատ բարձր է։

Մսերեանը բռնելով նրա թևից, ուժով ոտքի կանգնեցրեց և ստիպեց հագնուել։

Երբ նրանք ներս մտան, Դիմաքսեանը անկողնի մէջ նստած ծնկների վրայ ինչ-որ գրում էր։ Մսերեանը խից նրա ձեռից թուղթը ու գրիչը, գռելով։

— Երևակայում եմ, այդ դրութեան մէջ ինչ խելօք բան կը գրես։ Բժիշկ, դերդ կատարիր, հրամաններիդ եմ սպասում։

Սալամբէկեանը տնքոնքալով, ծուլաբար քննեց ընկերոջ, քնթի տակ մրմրեալով։

— Հիմա մեռնենք, թէ երեսուն տարի յետոյ՝ միևնույնն է։ Դադարկ բան է, մրսել ես...

Նա գրեց մի քանի դեղեր, և Մսերեանը անձամբ շտապեց վազել դեղատուն։ Ահասարակ նա շատ էր վախենում ընկերոջ մասին և հոգում էր, ինչպէս աւագ եղբայր։

Ամբողջ օրը ընկերները քնացին հիւանդի մօտ։ Մսերեանը չէր թողնում Սիրականին ներս մտնել։ Մի ժամանակ նա հիւանդանոցներում շատ է հիւանդապահի պաշտօն կատարել իւր ընկերների համար, այժմ էլ կը կատարի։ Եւ նա պատմում էր իւր կեանքի այդ շրջանից զանազան էպիզոդներ։

Իրիկնադէմին Դիմաքսեանը ասաց, թէ թեթեւութիւն է զգում և գրեթէ ուժով Մսերեանին ստիպեց թողնել նրան մենակ։

Գիշեր էր։ Սեղանի վրայ վառւում էր կանթեղը։ Մերթ ընդ մերթ Սիրականը ներս էր մտնում իմանալու արդեօք հիւանդը մի բան չէ՞ պահանջում Պարոնի հիւանդութիւնը ծառային շատ էր

անհանգստացնում, որովհետև Սիրականը նրան սիրում էր անկեղծ սիրով:

Այդ սիրոյ շարժառիթը՝ Դիմաքսեանի ստէպ ստէպ նւիրած փողերը, հազուսուր չէին կամ ձրի դասատուութիւնը, այլ աւելի խոր պատճառ կար Մինչ ամենքը ծաղրում և հալածում էին Սիրականին նրա տգեղ և ծիծաղելի կերպարանքի համար, մինչ ամենքը մի մի կոպիտ ածական էին տալիս նրան, մինչ երեխաներն անգամ փողոցներում վազում էին նրա ետեւից և մայմուն, մայմուն կանչելով, քարեր էին արձակում նրա վրայ—Դիմաքսեանը, այդ առաւելական աղանձ, այդ մեծ օջաղի որդին, այդ լինսպետորը, նրա հետ վարւում էր մեղմ, մարդասիրաբար, ինչպէս իւր հաւասարի, իւր ընկերոջ և լաւ ընկերոջ հետ: Դա մի հազաւազիւտ, մի անգնահատելի բան էր Սիրականի համար: Եւ նա չը գիտէր ինչպէս արտայայտէր իւր սրտի երախտագիտութիւնը:

Վերջին անգամ ներս մտնելով, նա կանգնեց հիւանդի զլխի կողմում և, շունչը զսպելով, կամեցաւ իմանալ քնած է նա, թէ արթուն:

Լսւում էր հիւանդի ծանր և ընդհատուող շնչառութիւնը: Մի վայրկեան նա աչքերը բաց արեց, տեսաւ ծառային և հառաչեց:

—Դու այստեղ ես:

—Հրամարէք, աղա:

—Քանի՞ ժամն է:

—Տասից կէս է անցել:

—Ի՞նչ ուշ է անցկենում գիշերը: Լաւ, գնա գործիդ, Սիրական, յոգնած ես, պառկիր քնիր:

—Ես յոգնած չեմ, աղա, գործ էլ չունեմ, խանութին կերակուր տւեցի, պրծայ:

—Այն շիշերը և ժամացոյցը դիր այս սեղանի վրայ:

Սիրականը իսկոյն կատարեց նրա հրամանը և, ձեռները փորի վրայ դարսած, մնաց կանգնած:

—Ուզում ես ինձ մօտ մնալ, որ ծառայեմ:

—Հրամարէք, աղա:

—Հարկաւոր չես, ես ուզում եմ մենակ մնալ: Գնա, բայց դըռները ամուր կողպիր, որ քամին չը բաց անի:

Սիրականը ակահայ դուրս գնաց, Հիւանդը մնաց մենակ:

Արդարեւ, այժմ նա աւելի հանգիստ էր: Իսկապէս նա իւր տկարութեանը ոչինչ նշանակութիւն չէր տալիս: Զարմանում էր անգամ Մսերեանի անհանգստանալու վրայ: Մարմնին տիրած տաքութիւնը մի առանձին ախորժութիւն էր պատճառում նրան: Թւում էր նրան, թէ կաշի տակ մի թմրեցուցիչ և հաճոյական հեղուկ են սրակել:

Նրա քունը չէր տանում, միայն աչքերը փակած անձնատուր էր եղել ինքիբեական դուրեկան անդորրութեանը, որ նմանում էր հաշիշի կամ ափրոնի ազդեցութեանը:

Նրա մտքով անցնում էին օրւայ դէպքերը: Առաւօտեան նա զարթնեց ճշմարիտ է մի թեթեւ գլխացաւով, բայց հանգիստ և խաղաղ հոգով: Այդ ժամանակ նա մոռացել էր իւր թշնամիներին, ուզում էր պարապել, թէև տկար էր: Եւ ջանկարծ դարձեալ զարթեցրին նրա սրտում թունաւոր օձը, զարձեալ տակն ու վրայ արեցին նրա արիւնը:

Բայց արժէր այդքան վրդովւել մարդկանց տմարդի վարմունքով, հարցնում էր նա ինքն իրան, միթէ չէր կարելի սառնասիրտ արհամարհանքով վերաբերել ստոր լուտանքներին: Ինչո՞ւ նա այնպէս պոնկեց, ինչպէս մի դիւրաբորբոք հեղանիւթ:

«Արդեօք, Թրբ, վերջապէս, կը չափաւորւի իմ զգայնութիւնը»:

«Երբէք, երբէք», պատասխանեց նրան մի ուրիշ ներքին ձայն:

«Ինչո՞ւ»:

«Որովհետեւ դու անորմալ մարդ ես, Բարաթեանը ճիշդ է ասել և ճիշդ են ասում միւսները»:

Ան, այդ Բարաթեանը, այս օրւայ այն չարագուշակ հանդէսը, նրա յաղթական ժպիտը, դէմքի երջանիկ արտայայտութիւնը:

Ո՞ր է նա այժմ: Երկաթուղու գնացքը ամբողջ օրը բաղդաւոր զոյգին սլացրել է կայարանից կայարան: Ահա նրանք, ահա նա մի ձեռով Գայիանէին գրկած, միւսով շոյշոյում է նրա զանգուր բաց զոյնի մազերը: Իսկ Գայիանէն գլուխը մեղմիկ թեքած է նրա ուսին և իւր կապուտակ կրակոտ աչքերով ցածից վեր նայում է նրա երեսին:

«Յաճից վեր, այժ, եթէ ես լինէի, պէտք է վերելից ցած նայէր ինձ»:

Նրանք կանգնած են վազօնի փողբիկ պատուհանի առջև, ի հարկէ, առանձին կուպէում, և դիտում են աշնանային բնութեան հրաշալիքները: Տեսարանները փոխւում են գեղեցիկ կալէնդօսկոպի արագութեամբ: Նրա աչքի առաջով անցնում են դիւղական աղբատիկ խրճիթները, այս ու այն տեղ ցրած, դեղնած շաշտերը, սիրուն ձորերը և շքեղ հովիտները:

Պշտոր Քուրը այնտեղ պարզ է, փայլուն և գրաւիչ: Նա ժուպտում է բաղդաւորների երեսին և սիրով ողջունում նրանց միութիւնը: Այն ինչ՝ նոյն գետը այնքան մռայլ, այնքան թշնամաբար էր նայում նրան այսօր առաւօտեան: Նա, կարծես, աշխատում էր գրաւել դժբաղդին դէպի իւր ցուրտ ծոցը, ուր թաղնւած է ժանդ մահը: Ի՞նչ կը լինէր, եթէ նա զգէր իրան այնտեղ: Ոչ, ոչ, ի՞նչու համար, ի՞նչ համար, արժէր...

Այստեղ հիւանդը զգաց մի նոր սառնութիւն իւր ոսկորների մէջ: Երջանիկ զոյգը համբուրւում է: Մի, այդ սիրային համբոյրները, արդեօք ի՞նչ զգացմունք են պատճառում համբուրողներին: Արդեօք կարժանանայ նա երբ և է, գէթ մի անգամ իւր ամբողջ կեանքի ընթացքում այդպիսի ջերմ համբոյրի մի այնպիսի արարածի հետ... Ի՞նչ ասել է փոխադարձ սէր: Նա ուզում է զգալ, նա կարօտ է, նրա սիրտը պահանջում է մի այդպիսի սէր, վերջապէս, իրաւունք ունէ պահանջելու:

Նրա ատամները դողդողում էին և ուժգին ու արագ արագ զարկւում միմեանց: Մի, ցուրտ է, սաստիկ ցուրտ: Ինչու նրա ողնաշարը այնպէս ցաւում է, կարծես նա, ուզում է բաժան բաժան լինել, կարծես, ոսկորները ուտում են միմեանց:

Նրա ամբողջ մարմինն տիրեց կապարային ծանրութիւն: Այդ ի՞նչ է նշանակում. ցուրտ է, պէտք է ծածկւել:

Եւ նա վերմակը քաշեց գլխին, ոտները հաւաքեց, կծկեց, կուչ եկաւ ամբողջ մարմնով և դարձաւ մի փողբիկ կծիկ:

Լսւում էին նրա ծանր տնքոնքոցը ու հառաչանքները:

Տասը բալէից յետոյ ցուրտը անցաւ: Սկսեց մի նոր տաքութիւն, և այս անգամ՝ աւելի ծանր:

Նա դէն շարտեց վերմակը, կուրծքը բաց արեց և ձեռները տարածեց աջ ու ձախ։ Նրա պղտոր և կարմրած աչքերը թափառում էին առաստաղի վրայ, պատից պատ, անկիւնից անկիւն։ Իսկ մթնած միտքը կայծակի արագութեամբ վերաստեղծում էր անցեալի տպաւորութիւնները անբնական կերպով, չափազանցաբար, անկապ, անորոշ, հատ ու կտոր...

XVII

Յանկարծ նրան թւաց, թէ ինքը դպրոցումն է։ Ահա և՛ աշակերտները, շարէ շար նստած, պատասխանում են նրա հարցերին։ Մի շար պատանի, ընկերներին աջ ու ձախ բռնելով, ստէպ ստէպ մատը բարձրացնում է և ոտքի կանգնում։

«Արաբեան, հանդիսո նստիր», գոչեց նա բարձրաձայն։

Բայց ոչ, դա ուսումնարան չէ։ Նա կանգնած է մի ընդարձակ դահլիճում։ Նրա առջև հաւաքած է անթիւ բազմութիւն, գիւղացիների և քաղաքացիների մի խառնիճադանճ ամբոխ։

Նա քարոզում է ամբոխին լոյս և գիտութիւն։ Նրա ձայնը դիւթական զօրութիւնով ամենքին զրաւել է, լսում են լուռ, ուշադիր, անշարժ։ Օճ, որքան լաւ է տիրել ընդհանուրի մտքին։

Յանկարծ մի շշուկ է բարձրանում։ Նա զգում է, որ մէկը ետեւից բռնեց նրա հագուստի փեշերը։ Նրան ուզում են ցած գլորել։ Նա յետ է նայում, ան, դանրա հակառակորդներն են—մէկը գերմանական Ինիաթեանը, միւսը փատտաբան Վէքիլեանը։ Չարամիտներ, դուք նախանձում էք, որ խաւար բազմութիւնը միտ է դնում նրա լուսաւոր գաղափարներին։

«Ի՞նչ էք ուզում ինձանից», գոռաց նա բարձրաձայն, ձեռը խփելով բարձին։

Ոչինչ չը կայ, ոչ ամբոխ, ոչ թշնամիներ, ոչինչ։ Նա մենակ է և գտնում է դատարկ տարածութեան մէջ, օդի վրայ քաշ ընկած։ Նա ոչ մի յենարան չունէ, վախենում է անհուն բարձրութիւնից ընկնել և անհետանալ այն խաւար անդունդի մէջ, որ բացած է ներքեւում, ուղիղ նրա ոտների տակ...

Մի ինչ-որ սպիտակահեր ծերունի տալիս է նրան մի բազկաթու։ Նա նստում է։ Այժմ նա ծանօթ ընտանիքի հիւրասենեա-

կումն է: Ինչքան հիւրեր կան: Մեծ մասը կանայք են և ինչ սիրուն, ինչ գեղեցիկ, ինչ երիտասարդ կանայք: Նստած են խումբ-խումբ ուրախ դէմքերով: Ա՛հ, հարսանիք է, ռւմը: Սենեակը աղմկում է հիւրերի զարթ և բարձրաձայն խօսակցութիւններով և քրքինջներով:

Մի երիտասարդ ջութակ է ածում, մի օրիորդ երգում է, միւսը դաշնամուր է նւագում: Իսկ այնտեղ սպիտակ հագուստով, գլուխը գեղեցիկ պսակով զարդարած, դէմքը մի նօւր և նուրբ շղարշով ծածկած, կանգնած է նա, Գայինէն...

«Բարև, քանզի, ասաց հիւանդը խուպոտ ձայնով:

Ոչ դք ուշադրութիւն չէ դարձնում Դիմաքսեանի վրայ: Նա նստած է սենեակի մի անկիւնում, աննշմարելի այդ ուրախ հանդիսում, այդ զարթ հասարակութեան մէջ: Ի՛նչ լաւ նւագում է այն օրիորդը, ինչ գեղեցիկ է Գայինէն, ինչ ուրախ է Բարաթեանը:

«Բրնւօ, բրնւօ», գոչեց դարձեալ հիւանդը:

Մթութիւն, խաւար, ոչինչ չը կայ, ձայներ են լսում, տափօրինակ, սարսափելի ձայներ: Բայց ահա դարձեալ հիւրասենեակը լուսաւորեց, և ոչ ոք չէ տեսնում Դիմաքսեանին: Այդպէս չէ կարելի, կամ պէտք է այստեղից դուրս գալ կամ պէտք է ուշադրութիւն դրաւել: Նա կահ-կարասի չէ, նա մի կոտրած աթոռ չէ, կամ մի անպէտք լաթի կտոր,—նա Արսէն Դիմաքսեանն է...

«Տիկիններ, օրիորդներ, նորից գոռաց հիւանդը, աւելի խուպոտ ձայնով:

Հիւրասենեակում տիրում է միանուագ լուութիւն: Բոլոր հանդիսականները երեսները դարձնում են դէպի նրա կողմ: Վերջապէս, նշմարեցիք Դիմաքսեանին:

«Ո՛վ է խրեւ այն բազկաթոռի մէջ», ասում է մի գոռոզ տիկին, մօնօկլը պահելով աչքին:

Դիմաքսեանը ոտքի է կանգնում:

Հիւանդը նստեց անկողնի մէջ:

Ամենքը զարմացած են: Սպասեցէք, սպասեցէք, իսկոյն նա ցոյց կը տայ, թէ ով է ինքը: Բոլորը անշարժ են, բերանները կիսաբաց, գլուխները վեր բարձրացրած: Դիւթական ձայնը նրանց

մի ակնթարթում արձանացրել է նոյն դիրքում, ինչ դիրքում որ էին Կառքերի ձայնը խլացնում է նրան, օօօ, ամբողջ քաղաքը, կարծես, զւարճանում է նրանց երջանկութիւնով: Իսկ ինքը մե- նակ, արհամարհած, ընկճած: Այս ինչ ձայներ է լսում նա, ինչու են յարձակում նրա վրայ:

Էին՞իւ, ինչ՞իւ...

Հիւանդը ձեռը զարկեց անկողնակալի կողքին:

Լսում է մի բարձր ծիծաղ. նա թատրոնումն է, Վէբիլեանի առաջ կանգնած: Գայիանէն մօտենում է նրան և նայում: Նա յանկարծ բռնում է օրիորդին ամուր ձեռներով, խելագարի պէս: Վայրկեւաբար օրիորդի կրծքից դուրս է թռչում մի բարձր ծիծաղ: Նրա հրէշ է, գոչում է նա և սարսափած փախչում: Է՛րէ՛շ է, հրէշ է, կրկնում են բոլոր կանայք և վազում այս ու այն կողմ: Տղամարդիկ ծիծաղելով հետևում են նրանց:

Ամենից յետոյ դուրս է գալիս Բարաթեանը և դուրս գալուց առաջ զզւանքով նայում է Դիմաքսեանի վրայ. նա համբուրում է Գայիանէին, օօօ, համբուրում է իւր հարսնացուին, իւր ամուսնուն:

Հիւանդը, ատամները կրճտելով, ձեռներով ամուր բռնեց գլխի մագերը:

Նա միայնակ է և դարձեալ նոյն հիւրասենեակում:

Նրա հայեացքը ընկնում է դիմացի հայելու մէջ: Այնտեղ նա տեսնում է իւր ամբողջ կերպարանքը նկարած ոտից մինչև գլուխ:

Տէր Աստուծ, ի՞նչ բանի է նմանում նա: Այտերի ոսկորները դուրս ընկած, ահռելի բերանը լայն բացած, շրթունքները լնդեր- քին կպած: Աչքերի փոխարէն մթին խորշեր, ականջները սեւ- ցած, պարանոցը ոսկորացած: Իսկ մարմինը՝ Ի՞նչ պտիկ, զազրելի կերպարանք: Այո, իրաւունք ունէ Գայիանէն նրան ատելու, նա մարդկային պատկեր չունէ, նա հրէշ է, ճիւղաղ է...

Էս հրէշ եմ, հրէշ եմ, բոլորը ասում են, լսեց դարձեալ հիւանդի ձայնը:

Եւ նա անկողնից վեր թռաւ անբնական արագութեամբ, կանգնեց յատակի վրայ:

Սեղանի վրայ շարունակ վառւում էր կանթեղը: Դրսում քամի էր, աշնանային սարսափելի քամի, որ ամենի և սոված գա-

զանի պէս լիզում էր դաշտերը Դռների և լուսամուտների արտնքից նա ներս էր թափանցում, սուլելով ինչպէս օձ, բառանշելով որպէս մորթւող չորքոտանի:

Հիւանդը կանգնած էր սենեակի մէջ տեղում բարակ գիշերաչին շապկով, կուրծքը կիսով չափ բաց: Նրա աչքերի շրջանակները արիւնով լի պնակների էին նմանում, լայնացած բիւրբը, կարծես, ձգտում էին դուրս գալ իրանց բնից:

Նա ատամները կրծտում էր կատաղի կերպով, գլխի մազերը խճճւել էին և հաւաքւել զազաթում: Նա մի բռունցքի մէջ սեղմած էր վերմակի ծալքը, միւսի մէջ շապկի եզերքը: Կարծես, նա պատրաստում էր յարձակւել մի աներեւոյթ թշնամու վրայ:

Նա ոտները ուժգին զարկեց յատակին և գոռաց.

«Վայրենի ժողովուրդ»:

Դա մի սարսափելի, մի խուլ գոռոց էր, արձակած սաստիկ տենդի մէջ զոնւող հիւանդի տանջւող և տառապող կրծքից:

Այդ գիշերային մենաւոր լռութեան մէջ, այդ դատարկ սենեակում նա յիշեցնում էր իւր որջի մէջ բռնւած մի վայրի գազանի, որին դրսից պաշարել էին և կամենում էին կենդանի կենդանի աչրել: Դէմքը կորցրել էր ամեն ինչ, որ մարդկային էր, որ արտայայտում է գիտակցութիւն և բանականութիւն, և երեւան էր հանել, ինչ-որ զազանային է:

Դրան արանքից ներս սլացող քամին կաշւում էր նրա այրւող մարմինը: Դա էր, որ մի ակնթարթ մեղմացրեց նրա տենդային ցնորքները, թոյլ շատ թոյլ կերպով լուսաւորեց նրա մթնած գիտակցութիւնը:

Նա նայեց իւր շուրջը, բռունցքները բաց արեց, հառաչեց ծանր և երկարատև: Նա մօտեցաւ գրասեղանին, ձեռները յենեց նրա ծայրին և նորից հառաչեց:

Կանթեղի մօտ դրած էին մի մեծ թանաքաման, մի քանի գրքեր և լրագիրներ: Նա անմիտ հայեացքով նայեց նրանց, յետոյ պատերին, յետոյ առաստաղին, յետոյ յատակին, յետոյ ինքն իրան ոտից մինչև գլուխ: Եւ երբ գլուխը կրկին բարձրացրեց, նրա հայեացքը ընկաւ կանթեղի միւս կողմում դրած մի փոքրիկ քառանկիւնի հայելիին: Նրան թւաց, որ այդ մի մեծ դաւաթ է

ջրով լի նա վերցրեց երկու ձեռներով և մօտեցրեց շրթունքներին։ Յետոյ ցած բերեց, նայեց նրան, նայեց երկար ժամանակ։ Նրան արանքից սուղոյ լամին մի նոր ցրտութիւն տարածեց նրա մարմնի վրայ։ Ահա նա, այն կերպարանքը, որին ամենքը ծաղրում են։ Ահա այն խորը թաղած աչքերը, երեսի թուխ և կոշտ կաշին, նօսր միտքը, տգեղ բերանը, լայն սևացած ատամները։ Իսկ հասակը։ Նա հայելին պահեց գլխի վայր, կիսահորիզոնական ձևով և նայեց իրան ոտից մինչև գլուխ։ Ա՛խ, որքան նա փոքրիկ է, որքան չնչին։ Ինչու նա այդպէս է ծնել, ինչու նրա ահագին գլուխը տեղաւորւած է այդ մի քանի թզաչափ տգեղ մարմնի վրայ։ Ինչու նա և ոչ ուրիշը։ Անէծք բնութեանը, անէծք նրա օրէնքներին, անէծք ամբողջ տիեզերքին, անէծք նրա աներեւոյթ զօրութեանը։ Կամ գուցէ այդ նրա ծնողներին, նրա պապերի և նախահայրերի մեղքն է։ Բայց ինչու բնութիւնը նրան և միմիայն նրան է ընտրել այդ մեղքերի պատիժը կրելու, ինչու, ինչու...

Նա անթարթ աչքերով շարունակ նայում էր հայելու մէջ։ Եւ նրա կուրծքը ուժգին բարախում էր, երեսի բոլոր մկանունքները ցնցւում էին։ Սակայն նա դարձեալ նայում էր ինքն իրան։ Կարծես, առաջին անգամն էր տեսնում կամ գուցէ ուզում էր վերջին անգամ սիրտը տանջել կամաւոր փորձով։

Նա հայելի՛ն դրել էր սեղանի վրայ։ Նա կատաղութիւնից եղունգներով ճանկոտում էր սեղանի ծածկոցը, բայց էլի նայում էր։ Նա գտնւում էր կիսատենդային և կիսաարթուն դրութեան մէջ։

Յանկարծ նա զողողուն ձեռներով խլեց հայելին սեղանի վրայից, աւելի ու աւելի մօտեցրեց աչքերին։ Նրա շրթունքները բացւեցին և ատամները դուրս ցցւեցին։ Նա հայելին բարձրացրեց դիւից վեր և բոլոր ուժերով զարկեց սենեակի յատակին։

Ապակին շրջանակից բաժանւեց, փշրուեց։ Նրա տասնեակ բեկորները ցիր ու ցան եղան այս ու այն կողմ։ Նոյն միջոցին հիւանդի կուրծքը արձակեց մի դառն, երկարատեւ և կատաղի ծիծաղ։

Բորբոքւած աչքերով նա նայում էր հայելու կտորներին, որոնց հնչիւնների մէջ զգաց ջախջախւած թշնամու վերջին յուսակոտոր

հառաչանքները Կարծես, նա իւր վրէժը լուծեց, տալով բնու-
թեանը արժանի վարձ նրա անարդարութեան համար:

Իրաւ, այժմ նա աւելի հանգիստ էր երեւում, թէև տենդը
տակաւին չէր անցել: Յոգնած, շնչասպառ, ծանր հառաչելով նա
յետ ու յետ քայլեց և թուլացած նստեց անկողնակալի վրայ: Նրա
գլուխը ծանրացել էր, թեքւել կրծքին: Միտքը դեռ պղտորւած
էր, նա չէր գործում, այլ վերաստեղծում էր անցեալի տպաւորու-
թիւնները: Փոքր առ փոքր նա սկսեց սթափւել, բայց դեռ
չը գիտէր արթուն է, թէ երազում: Գիտէր միայն, որ ինչ-որ բան
է պատահում իրան, մի տարօրինակ, մի չը տեսնւած բան:

Մի անգամ նա աչքերը վեր բարձրացրեց, և նրա պղտոր հայեացքը
ընկաւ դիմացի դռների ապակու վրայ, բայց չը նշմարեց մի զարմանալի
երեւոյթ: Դա երկու ձեռնաչափ դեղնադոյն մի բան էր ամուր կպած
ապակուն, ինչպէս չորացած, գունատւած մեծ տերև:

Երբեմն այդ բանը շարժւում էր, քսւելով ապակուն: Նոյն
միջոցին դռների ետեւից լսւում էր ինչ-որ շշուկ: Կարծես, այդ
շշուկը հասաւ նրա ականջին: Նա ձեռով շփեց տաքութիւնից
այրւող ճակատը, տրորեց ցամաքած աչքերը...

Դեղնադոյն բանը չքացաւ, ապակին մթնեց: Մէկը դրսից
դռները շարժում էր:

«Կորէք, կորէք», գոչեց հիւանդը խուլ ձայնով:

Դռները հանդարտ և կամացուկ բացւեցին: Ներս մտաւ կա-
պոյտ շապկով, կուրծքը բաց, ոտաբոբիկ մի արարած, ինչպէս գի-
շերային ոգի, որ գալիս է վհուկի ձայնին: Բայց ոգին կամ ուրա-
կանը սաստիկ վախեցած էր: Նա դողում էր ոտքի վրայ, նա
չը գիտէր առաջ գար, թէ դռների մտ մտար:

Այնքան պղտորւած էր հիւանդի միտքը, այնքան մթադնած
էին նրա աչքերը, որ նա չը ճանաչեց ուրաւականին:

«Կորիր», կրկնեց նա, ոտքի կանգնելով:

Սիրականը, ձեռները փորի վրայ դարսած, մի քանի քայլ
առաջ եկաւ:

«Ձուր ջուր», սիրտս այրում է:

Մառան բորձրացրեց կանթեղի լոյսը, տւեց հիւանդին մի
բաժակ ջուր:

Յետոյ նա ասաց.

—Աղա, կը մըսես, պառկիր:

Հիւանդի թուլացած գլուխը թեքւեց բարձին: Սիրականը ուղղեց նրա մարմինը և վերմակով ծածկեց:

Անցաւ մօտ քառորդ ժամ, և հիւանդը, կարծես, քնեց: Սիրականը կանգնած էր նրա գլխի մօտ, ինչպէս մի խնամող մայր: Խեղճ մարդ. նա կարծում էր, որ երիտասարդ պարոնը խելագարւել է:

Նա դիտմամբ իւր անկողինը բերել էր սենեակի դռների մօտ և այնտեղ պառկել, որ հիւանդին մօտիկ լինէ, հարկաւոր եղած ժամանակ նրան օգնութիւն հասցնելու:

Հազիւ նա նիրհել էր, երբ Դիմաքսեանի տարօրինակ գոռոցները զարթեցրին նրան: Նա ամբողջ ժամանակ դռների ետեւից հետեւել էր նրա արածներին, չը համարձակւելով ներս մտնել:

Այժմ նա ապշած նայում էր հայելու կոորներին, գլուխը շարժում և հիւանդին ձեռով խաչակնքում:

Արդէն լուսաբացին մօտ էր, երբ Սիրականը աթոռի վրայ նստած նիրհեց: Նա սթափւեց այն ժամանակ, երբ ուսի վրայ զգաց մի ծանրութիւն:

Դա Մսերեանի ձեռն էր:

—Գիշերը հանգիստ է քնել:

—Ձարչարւել է խեղճը մինչև լոյս:

Սիրականը նրան կանչեց մի կողմ և շշնչիւնով պատմեց գիշերւայ եղելութիւնը: Մսերեանը վախեցած մօտեցաւ հիւանդին և զգուշութեամբ ձեռը շփեց նրա ճակատին: Հիւանդը քրտնած էր: Մսերեանը ծառային պատուիրեց հայելու բեկորները հաւաքել և դուրս գնալ: Իսկ ինքը նստեց իւր ընկերոջ անկողնակալի մօտ:

Մի ժամ անցած եկաւ բժիշկ Սալամբէկեանը: Հիւանդը դեռ քնած էր: Մսերեանը հաղորդեց նրան ծառայի պատմածը:

—Կը նշանակէ սաստիկ տաքութեան մէջ է եղել: Ոչինչ, ոչինչ, մի՛ վախենալ, սովորական ցնորք է...

Վերջապէս, Դիմաքսեանը շարժւեց վերմակի տակ: Մանր հառաչելով, նա երեսը դարձրեց ընկերներին և արտասանեց.

—Ես հիւանդ եմ, բժշկեցէք ինձ...

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍԻ ՎԵՐՋԸ.